

BABITS MIHÁLY

HEGEDÚS ANDRÁS

Babits (1883—1941) előtt — az 1905-től 1918-ig tartott tanársága idején — a bajai szegedi, fogarasi, majd a különböző fővárosi középiskolákban a korabeli magyar valóság sűrített képe tárult fel. Munkahelyein egyetemességet áhító, tág horizontú világa a kicsinyes és merev kötöttségekkel, mély és rendkívüli műveltsége a tudomány szempontjait gyakran kirekesztő didaktikai praktikizmussal, az emberi kultúra értékeivel átítatott csendes magyarsága a dicsekvő lármás és provinciális nacionalizmussal, az új katolicizmus jelentőségéről táplált illúziója a türelmetlen és agresszív felekezeti-eskedéssel találta szemben magát. Az iskolai realitás is erős ösztönzést adott neki ahhoz, hogy ez a gondolat kikristályosodjék benne: „Nem kell hinni, hogy aki könyvekbe menekül, okvetlen az élet elől akar szökni. Sokszor inkább tágítani akarja életét, többéltre szomjas, mint amennyit kora s végzete kiosztott.” [1] Fogarasi tanársága idején már „nyílt lázadásban” volt; nem ivott, nem vadászott és nem politizált, „ami már maga is forradalomszámba ment Magyarországon.” „Kezdek rossz hazafinak tartani — írta —, amire én még büszke is voltam, tekintve e rettenetes vád silány hangoztatóit.” „Jobb volt a könyvek közé vonulni, a szellem erőde még szilárdnak látszott s már épült is a büszke magyar torony, minden eshetőségre: legyen mit mutatni messzeségeknek és századoknak!” [2]

Tanárként sem csak a maga lelkének zárt cellájában élt, nemcsak a kitágult szemmel való figyelés jellemezte Babitsot. Nem látványos gesztussal ugyan, hanem mély erkölcsi felelősségérzettel cselekvő harcosa lett az iskolai élet megújításának. Tanárként is követelte magának az őt megillető jogot: küzdeni a jóért a rossz ellen. Mindennapi tanári munkájának gazdagsága és különösen a Szegeden írt *Erkölc és iskola*, a Fogarason készített *Stilisztika és retorika a gimnáziumban* című tanulmányai nyílt szembehelyezkedést jelentettek az oktatáspolitikai törekvéseivel. Igaz, az új iskola megteremtéséért indított harcát — az irodalom megújításáért vívott küzdelméhez hasonlóan — nem tudta a társadalmi haladás összefüggéseibe helyezni, de a humanista morális felelősségével merte meggyőződését kimondani és vállalta a megvallott igazság minden konzekvenciáját egészen addig, hogy az ifjúság megrontójának bélyegezzék. Háborúellenes versei miatt nemcsak a *Nyugat* költőjét támadták benne, a nagyobb ütést a tanárra mérték.

1918-ban, amikor búcsúzott a középiskolai tanárságtól, így vallott: „Szeretem a tanárságot, nagyon sok pedagógiai akarat van bennem...” [3] 1923-ban, amikor már nemcsak a gimnáziumi, hanem a Tanácsköztársaság idején vállalt egyetemi tanárság is mögötte volt, így nyilatkozott: „A tanárság szívem szerint való pálya volt: a görög szellemből van bennem valami szokrateszi is...” [4]. Ezeknek a vallomásoknak a hitelét, értékét nemcsak igazolják, hanem meg is nőttetik Babits tanári tevékenységének konkrét tényei.

Nagy vesztesége a magyar oktatásügynek, hogy a korabeli iskolapolitika irányítói nem értékelték, nem hasznosították Babits 1918-ig tartott gimnáziumi tanársá-

gának eredményeit, pedagógiai koncepciójának tendenciáit. Nem értékelték, sőt mellőzték, üldözték Babitsot, a tanárt. Mint ahogy a Horthy korszak bosszuálló terrorja is meghurcolta a költőt azért, mert egyetemi tanárságot mert vállalni a Tanácsköztársaság idején. Hogy is vélekedett erről Illyés Gyula 1943-ban a *Magyar Csillag* hasábjain írt cikkében? „Babitsban két tűz égett: a költészet és a nevelés. Képzelmük el, hol volnánk ma, ha a magyar irodalom tanárait húsz éven át ő neveli. Császár Elemér nevelte.” [5]

Akiknek Babits „személyes halálával” tartozott.

Babits annyira tanár volt — benső énje, hajlama szerint való tanár —, annyira komolyan vette hivatását, hogy *pedagógiai koncepciójának kialakításakor tudatosan kereste azokat a tanárelődöket, akikről ösztönzést kaphatott*. Arany Jánost, Péterfy Jenőt, Hegedűs Pált vallotta példaadó mestereinek. Nekik akiket személyesen nem vagy alig ismert, „személyes halálával” tartozott.

Babits *nagy figyelemmel tanulmányozta Arany János tanári tevékenységének dokumentumait*. A következő felismerésre jutott: Arany „saját pedagógiáját alaposan átgondolta”; pedagógiája „józan gyermekismeretre vall”; a diákok számára írt irodalomtörténetében „a gyermekek értelméhez és ízléséhez” símulva érvényesítette a pedagógiai célt, azaz a tanár szempontjait a tudományosság szempontjaival. Babits Aranyt „kitűnő” és modern pedagógiai elvek szerint gondolkodó tanárnak minősítette. [6]

Aztán Péterfy Jenő A tanulók fegyelmezéséről című tanulmányának megállapításait hasznosította Babits pedagógiai elveiben és tanári gyakorlatában. Péterfy a fegyelmezésnek azt a módját kereste, amely nem csupán „bizonyos iskolai erények kifejtésére vagy hibák elnyomására” törekszik, amelyek „csak addig jók vagy esnek megrovás alá, míg az ifjú iskolába jár, — de... azonnal elvesztik minden érvényüket, mihelyt az illető az iskola kapufélfájától búcsút vesz.” „A fegyelem soha nem lehet egyoldalú kényszer műve.” Az igazi fegyelem „irányát az ifjak hajlama s a tanító egyénisége együtt határozza meg.” Ahol „a tanító egyénisége súlyát veszti”, ott megszűnik a fegyelem, s ahol a tanulók nem önként engedelmeskednek, „ott a fegyelem — lelketlen.” „A csendet, a nyugalmat az ifjakra ráparancsolni végre nem is nehéz dolgot. Ha a tanító mogorva, zárkózott, az ifjak iránt valódi szívjósággal nem bír, külsőségekre vonatkozó kívánataiban feje s elméje mélyebben az ifjakéval társulni nem tud: közte s a tanítványok közt hivatlan is beáll bizonyos tiszteletludó távoiság... Az ily módon nyilatkozó fegyelmezettségnek, bármily kényelmes legyen a tanítóra, pedagógiai értéke nincs.” Péterfy szerint az igazi fegyelmet két tényező biztosítja: egyrészt az a tanítás, „mely az ifjak kósza képzelmet egy pontra leköti”, másrészt az olyan „modor”, mely állandóan a tanulók „jobb ösztönével számol s azt — lát-szólag szándék nélkül — működésre kelti.” „Minél kevesebb villámhárítót von fel különben a tanító a katedrára az iskolai praxis készleteiből, annál jobban cselekszik.” A fegyelmezésben nincsenek sémák, merev szabályok, mert ez „változik alakjában osztályról-osztályra, évről-évre, sőt mennyire a tömeges tanítás engedi — fiúról-fiúra”. Az így alkalmazott fegyelmezés célja „az erkölcsi érettség s az értelmi elevenség fejlesztése”. Csak az a tanító tud ilyen fegyelmet elérni, aki rendelkezik általános műveltséggel; „bizonyos esztétikai fogékonysággal”, amellyel „minden fejlődött idegen érdek nélkül szeretni tud”; a „természettudóséhoz hasonló kíváncsisággal” a „gyermeki lélek iránt”, ami által képes a tanuló „növese törvényét” megérteni: olyan szemlélettel, amely nemcsak azt kívánja, hogy a fiatal „össze-visszaság” egyoldalúan

alkalmazkodjék hozzá, hanem maga is alkalmazkodni képes „a kis világhoz”; olyan tanítói viselet”-tel, melynek „nem gyöngesség a rugója”, hanem a megértésből fakadó „szeretet és az „önzetlen jóakarattal” párosuló „szigor”. Péterfy keményen elítélte azt a pedagógust, aki „a haragos vagy fontoskodó Gullivert játssza a liliputiak közt”, aki „minden mozdulatát magára méri s óráján önmagát tekinti főszemélynek, nem pedig a tanítványokat.” Olyan „saturnusi lakomára” invitálta a tanítót, amelyen „magába kell vennie tanítványait, mert csak akkor szólhat lelkükből.” [7] — Babits az *Erkölc és iskola* című cikkében megemlítette, hogy milyen kár, hogy a tanárok a fegyelmet nem úgy értelmezik, mint Péterfy.

Szegeden Hegedűs Pál, „a kiváló tudós és kiváló tanár” utóda volt Babits „apoétika és a retorika katedráján.” Hegedűs Pál „szellemének terjedelmét” nemcsak írásaiból, hanem megvásárolt könyvtára, a könyvekbe írt „széljegyzetei” alapján ismerte meg. Tanárelődjéről — annak halálakor — emlékező cikket jelentetett meg Babits a *Szeged és Vidékében*. Hegedűs tanári kvalitásait részletesen ismertette. Becsülte benne a „a jó tanárt, aki a tanítványait igazán szereti s tanítványai szeretetét igazán megnyerte (s ez a tanítás egyetlen titka s nehézsége)...” Hegedűs célja az volt, hogy az oktatással használjon, s ehhez legfőbb eszköze „a nagy és jól rendezett tudás” volt. „Adatok felkutatására, elraktározására senki sem volt nála alkalmasabb — írta róla Babits—. Rengeteget olvasott s amit egyszer olvasott, többé nem veszett el. Ideális olvasó volt. Jegyzeteket készített, osztályozott, a fontos adatokat aláhúzkodta. Újságokból kivagdalt és eltett mindent, ami érdekelte... Bibliográfiai jegyzeteinek mennyisége megdöbbentő”. „...ő nagyobb volt olvasónak, mint írónak.” „Életfelfogása, morálja angolos s olvasmányai közt az angolok első helyen állanak.” „A haszontalan, önzetlen tudást nem becsülte.” „Az elvont tudományok... előtte értéktelenek voltak. Minden tudásnak csak annyiban volt előtte becse, amennyiben az emberre vonatkozott.” Érzéke volt az aktualitásokhoz. Ebben igazi modern lélek volt.” Tudói értékeit is tanári énjébe olvasztotta: „Pontos, élénk világos esze kiválóan képesítette őt az oktatásra. Tanár volt. Társalgása, írása: elsősorban oktatás volt.” „Mint írónak s mint tanárnak jelleme ugyanaz: hasznos, érdekes, új dolgokra akarta tanítani az ifjúságot.” Hegedűs — Babits szerint — azért lehetett a külföldi ifjúsági alkotások kiváló fordítója, mert ifjúsági könyvtárosként tanulmányozta és meg is ismerte „kis olvasói izlését”. Ezért tudta kiváló érzékeléssel kiválasztani azt, hogy mit fordítson és hogyan fordítson. „Hasznosság, érdekesség, újság” — ez vezette fordítói tevékenységében. Babits felfigyelt arra is, hogy a reáliskolai tanárság hogyan formálta Hegedűs pedagógiai szemléletét. „Reáliskolai tanár volt — írta róla —. Helytelennek tartotta a klasszikus nevelést, penészszellemnek nevezte: de... a klasszikus életnek érdekes formában való ismertetését nem tartotta hiábavalónak...” Hegedűs legfőbb tulajdonságaként azt domborította ki, hogy érdeklődött „a nevelés minden ügye iránt.” „S szükségszerű volt — írta Babits —, hogy ez a praktikus lélek, aki a múltat csak a jövőért tanulta, barátja legyen az ifjúságnak, amint barátja volt a jövődönnek. Mert a jövődönnek hódoló barátja volt. E praktikus, ábrázolástól idegen léleknek épen utilitáris iránya adott egy nagy ábrándot: ő, aki a történeti fejlődések fonalait kereste, égőn ábrándozott e fejlődés folytatásáról... Az emberiség jövője érdekelte...” „sokkal nagyobb lelki élvezetét lelt a jövő alakításának terveiben, mint a való művészi ábrázolásaiban.” [8]

Babits Hegedűs Pálról 1907-ben írta cikkét, Péterfy egyes megállapításait az 1908-ban megjelent *Erkölc és iskola* című tanulmányában értékesítette, Arany irodalomtanári tevékenységének jellegzetességeit 1910-ben összegezte. *Tanári munkássága első éveiben kereste az elődöket, akikre saját pedagógiai gondolatainak kialakításakor, tanári egyénisége formálásakor tudatosan építhetett.*

„Szerettem a tanárságot, nagyon sok pedagógiai akarat van bennem.”

Az egyetem elvégzése után Babitsot a zirci apát 1905. szeptember 20-án kinevezte ideglenes helyettes tanárnak a bajai római katolikus főgimnáziumba. A kezdő tanár a II. osztályban tanította a magyart heti öt, a latin nyelvet hat és a VI. osztályban a latint öt órában. 1905. október 31-i levelében így tájékoztatta Kosztolányit bajai tanári életéről: „Veszekedem a gyerekekkel (ti. a tanítványaimmal), és iszom a papokkal (a kollegáimmal).” Az első hetekben — tapasztalat híján — még lehettek gondjai, problémái a kisebbek fegyelmezése terén, a ciszterci tanárok példáját pedig nem követhette, hiszen később a *Timár Virgil fia* című kisregényében elítélően írt a ciszterek „rideg fegyelemtartási elvei”-ről. Tanári egyénisége később sem érvényesülhetett a zirci papok között. [9] Ezért is fogadta örömmel 1906. szeptemberében a szegedi állami főreáliskolához történt áthelyezését.

Ekkor már a minisztérium középiskolai ügyosztályának vezetője báró Barkóczy Sándor, a „fekete báró” volt, aki éppen 1906. július 2-án, az Országos Középiskolai Tanáregyesület 40. közgyűlésén fejtette ki hírdült programját. A nevelésről beszélt, a jellemképzésről, „az akarat irányításáról”. Azt hangoztatta, hogy ezt „helyesen” csak akkor lehet megvalósítani, „ha az egész társadalom s az egész közoktatásügy valláserkölcsi alapra helyezkedik.” A Tanterv és az Utasítás a nemzeti nevelést helyezte az iskolai munka középpontjába, Barkóczy a korabeli nemzeti nevelést is a valláserkölcsi nevelés alá helyezte. A középiskolák nevelő munkájának egységes elveit a valláserkölcshen határozta meg. Példaként a „hitfelekezeti iskolákat”, elsősorban a katolikus iskolákat állította. A többi között szolt: „...a magyar nemzeti nevelés soha sem hagyta el teljesen a keresztény alapot nemcsak a keresztény felekezeti iskolában..., de még az államiakban sem. Tudom, van ugyan néhány különködő, aki a külföldről igyekszik keresztényellenes tanokat s igazaknak állított hipotéziseket behozni a magyar közoktatásügybe; de a fajmagyarság zöme józan gondolkodásával ezen tanokat és hipotéziseket eddig sem fogadta el s hiszem, nem is fogja elfogadni soha! Ezen a téren nem szorulunk külföldre,...”

...Minden intézet tanári karának törekedni kell arra, hogy az intézet egész nevelése és oktatása egységes elvek szerint vezettség. A hitfelekezeti iskoláknak eme nagy előnyét, az egységes, összhangos nevelést az állami és más nem hitfelekezeti iskolákban is érvényesíteni kell.” [10]

Babits Szegedre kerülésekor a tankerületi főigazgató Dr. Platz Bonifác, a cisztercitarend tagja volt. Platz konokul támadta a legújabb természettudományi eredményekre épített „világfölgás”-t, Darwin „származástani munkáit”, s abban a meggyőződésben élt és harcolt, hogy ezek „rövidesen történeti emlékeké válnak, mint egyes határkövei az emberi tévedéseknek.” [11] A szegedi tankerületi főigazgató ugyanakkor fanatikusan követelte a felekezeti szellem érvényesítését a középiskolákban. Ilyen elveket képviselt: „A katolikus vallás restaurációja nemzeti ügy...” Az iskola csak akkor nevelőintézet, ha „az ifjú lelket a szent vallásnak legfőbb szempontjai szerint formálja.” „Az iskola, mely nem nevelőintézet egyúttal, a föld színéről eltörplendő.” [12]

Babits kedvező helyzetebe került akkor, amikor a bajai cisztercita rendi gimnáziumból a szegedi állami főreáliskolába került. Maga a város „ismeretlenül is kedves és csábító volt” előtte, s amikor megismerte, nem tudott betelni vele. Az 1906. október 27-én Juhász Gyulához írt levelében halmozta a dicsérő szavakat: Szeged „szép, gyönyörű”; „friss és tiszta”; az „Alföld legszebb leánya”.

Arra azonban nem gondolt, hogy felettesei tőle is azt várják, hogy aktív képviselője, propagátora legyen a Barkóczy Platz megfogalmazta eszméknek.

Homor István, a főreál igazgatója 1907. január 8-án így minősítette Babits tanári munkásságát: „Alapos készültségű, pontos és lelkiismeretes tanár. Eredményes a tanítása, szoros a fegyelmzési ügyessége. Magaviselete kifogástalan.” A főreálban alig három hónapja tanító Babitsot Homor „rendes tanári kinevezésre a legmelegebben” ajánlotta. [13]

Kezdetben nem is lehetett Babits ellen kifogásokat emelni. Amikor megérkezett Szegedre, anyagi gondokkal küzdve élt, fizetését az első időszakban késve kapta, de így is eleget tett a középosztály szokásrendjének: kollegáit végigvizitelte. „...a viziteket már részben vissza is kaptam — írta édesanyjának 1906. október 26-án; de csak az igazgatóm, Homor talált otthon, aki tegnap a fiával volt nálam. Restelltem, hogy még cigarettával sem tudtam őket megkínálni; és fűtetlen volt a szobám, pedig most nagyon hideg idő jár, jelenleg is kegyetlenül fázik a kezem, amint ezt írom; meg a lábam.” [14] A Kass-vigadóban tartott „tanári mulatság”-ra is elment 1907 elején de fekete ruhát már nem tudott biztosítani magának. Néha eljárt a Tisza-étterem tanári asztalához, ahol Bérczy Ede tornatanár sakkozott és felsőbb matematikát magyarázott: ahol egy másik tanártársa, Blau Ármin matematika-fizika szakos tanár elítélő véleményét fejezte ki „a véletlenül napfényre kerülő Babits-versekről.” Itt ismerkedett meg a „Kiss József imádó,, „finom, művelt” Kun Józseffel, a szegedi költő-tanárral. Juhász Gyula szerint Kun volt „Babits első valódi méltányolója Szegeden és ő mutatta be Kiss Józsefnek, aki egy jubileumára jött le városunkba...” Juhász Gyula ismertette össze Babitsot Balázs Bélával a Royal kávéházban, ahol „órákat vitáztak a művészet lényegéről és végül is nem tudtak megegyezni.” [15]

De Babits igazi élete munkahelyén, az iskolában, otthona csendjében, alérleti lakásában zajlott le.

Az iskolában az 1906—7-es tanévben rendkívüli tárgyként tanította a latint az V—VIII. osztályokban és az V-ben a retorikát, a VI-ban a poétikát. A VI. osztály főnöke és a felsős osztályok ifjúsági könyvtárának őre lett. Az 1907—8-as iskolai évben ismét a latint tanította az V—VIII. osztályokban és a VII-ben az irodalomtörténetet. Ennek az osztálynak főnöke most is, és továbbra is az ifjúsági könyvtár őre. A második félévben helyettesítést is látott el.

Babits a tanári munka mellett elméletileg is képezte magát. Juhász Gyula szerint Szegeden olyan tanulmány írásával is foglalkozott, amelyben programot akart adni „a nevelésnek a jövőre.” Maga Babits is egyik levelében arról tájékoztatta Juhász Gyulát, hogy pedagógiával foglalkozik, és megcsinálja „a latintanítás ideális tervét a reáliskolában.” 1907 tavaszán külföldi tanulmányútra adott be pályázatot. A párizsi egyetemen azzal a különleges céllal akart latin és román filológiai tanulmányokat folytatni, hogy a reáliskola, latin nyelv tanításának programját kidolgozza, 1907 szeptemberében Fonillé *Les études classiques et la démocratis* című könyvéről készített feljegyzései modern pedagógiai szemléletről, az oktatás új útjainak kereséséről tanúskodnak. Ilyen megállapításokat tett: „A klasszikus és modern tanítás, mint most, egymás mellett, egyenlő kvalifikációval, nem állhat soká. A klasszikus bukik.” „Modern szükségletek: 1. tudományok... 2. szociológiai-morál... 3. élő-nyelvek... Tudományban fő a mat. és fiz.... Görög legfeljebb a végén legyen vagy-lagos. Kivetni az irodalomtörténeti és filológiai adathalmazt. Franciában csak az utolsó három század íróit. Latinban a metrikát s csak kevés nyelvtant. Óraterv. kibővíti a latin-görögöt, többítve a tudományokat (legalsó osztályokban csak egy óra latin...) ...A modern oktatást szakoktatássá kell tenni; ha a klasszikussal verse-nyez, csak az értelmi proletárságot növeli... a semmi szükségnek nem felel meg.” [16]

Babitsot a benne élő „pedagógiai akarat” arra is ösztönözte, hogy *felfigyeljen a színház ifjúsági előadásaira és elmondja róluk a véleményét a Szeged- és Vidéke*

hasábjain. 1908 februárjában két ifjúsági színház előadásról írt: *Az aranyember*-ről és Herczeg Ferenc *A dolovai nábob leánya* című darabjáról. A Jókai-regényből dramatizált színpadi mű értékelésekor Babits kifejtette véleményét az ifjúsági színházi előadások funkciójáról is így: „Egyáltalán nem keresünk irodalomtörténeti szempontokat ez ifjúsági előadásokban: a színház nem a tanítás segédeszköze, az ifjúsági előadásokkal az ifjúság ízlését és nem a tanárokat kell szolgálnia. Ha segít is az iskolának: nevel és nem tanít. Ezért jobb az Aranyember, ha jó, mint sok jobb és nagyobb darab mely nem gyerekeknek íródott. Az aranyembert ma már csak a gyermekek élvezik, de azok élvezik.” Igényes mércét állított az ifjúsági előadások színészei elé, s elmarasztalta őket felületes, a darab jellegzetességeit nem érvényesítő előadásuk miatt. Babits az ifjúsági előadást, a színészi megjelenítést gyöngének minősítette, mert az előadásban „súgó és színészek vetélkedtek, hogy ki beszél hangosabban. Ami kedély és magyar zamat Jókai dikciójában: az elveszett, de megmaradt a hamis pátosz és kitűnt a gyenge motiválás.” A Herczeg-darab bemutatásakor is azt ítélte el, hogy a színésztől a rendezőig az igényességet mindenki leszállította csak azért, mert ifjúsági előadásra került sor. Ezt írta a színházi produkcióról: „Egy dolgot azonban nem lehet szó nélkül hagyni. Ez pedig az, hogy Herczeg szép darabját mennyire megkurtították, ízléstelen, irodalomban tájékozatlan kézzel megrövidítették, amikor éppen ifjúsági előadásul szolgált. Ha telt a színház, nem illik a világitással takarékoskodni és végig kell játszani a darabot.” [17]

Babits szegedi tanársága idején *néhány kiváló tanárral élt, érintkezett naponként a tanári szobában*. A legrokonszenvesebbnek Kis Lajost, a történelemtanárt tartotta: az „alapos — tudós”-t és az írói tisztelte benne. Bérczy Ede tornatanár, a „félbemaradt zseni” is közel állt hozzá: matematikai tudását tisztelte és értékelte, matematikai fejtegetéseit szívesen hallgatta Babits. Ez a tehetséges ember zátonyra futott, különc lett, elkallódott. Később róla rajzolta meg Babits a „magántudósok” egyik alakját. A legtöbb értéket Hegedűs Pálban látta. Hegedűs betegsége miatt szabadságot kapott, lényegében az ő helyettesítésére alkalmazták Babitsot. Költőnk ezt írta róla édesanyjának 1906. október 26-án: „Magyar irodalmár s irodalmi működését már ismerem, mielőtt Szegedre jöttem. Igen művelt ember, sok nyelvet tud, sokat fordít idegenből, (Tolsztoj művészeti könyveit ő fordította — de oroszul nem tudván franciából); az ifjúsági irodalmat is sok fordítással gazdagította. A Gyulai Pál írói gárdájába tartozik, a Budapesti Szemle munkatársa; az Én Újságomba s más gyermeklapokba is ír. Nyugalomba akar, mint nekem mondta, vonulni s tisztán irodalmi működésének élni.” Hegedűs Pál 1906. novemberében meghalt. Babits az özvegytől megvásárolta különösen angol munkákban gazdag könyvtárát. Hegedűsben egyaránt értékelte a tudóst és a pedagógust is. Felfigyelt ennek a tudós tanárnak a tragédiájára is: „Tudásban dúsabb, vágyakban magasabb lelke érezte, hogy különb környezeténél, s ez, kivált később, mikor már idegei is megviselődtek, türelmetlenné tette környezetét iránt. S ez magyarázza rettegett polemikus cikkeit. E nagy oktató egyúttal nagy korholó is volt, s nem ritkán igazságtalan korholó. Prakticizmusa ellentéte volt a kvietizmusnak. S a sok munka, az örökös tettvágy s egyéb szerencsétlen körülmények lassankint kifejtették benne az ideges, szeszélyes embert, akinek több volt az ellensége, mint a jó barátja. De a jó barátjai tisztelték és szerették. E sorok írója, aki személyesen őt alig ismerhette, mégis személyes hálával tartozik neki.,, [18]

Így élt, ilyen környezetben tevékenykedett Babits, a tanár. *Életét Szegeden az iskola és irodalom között osztotta meg*. Mivel a „terhes és sokoldalú tanári működése egész napját lefoglalta”, éjszakáit szentelte az irodalomnak annyira, hogy Juhász Gyula ha reggel véletlenül benyitott hozzá, még mindig olvasmányaiba merülve találta. „Lámpája égett, pedig a nap már régen besütött ablakán.” Juhász Gyula Babits

Vitéz utcai szobáját, Porváros e csendes zugát különös műhelynek, „nagyrakelendő dolgok arzenáljá-nak” tartotta. Itt indult Babits írói útja „a föld alól a csillagokba.” [19]

A tanári munka lelkiismeretes ellátása, a pedagógiai kérdések iránti mély vonzalom, tanulás, olvasás, írói alkotás, intelligens, a szellemi problémák iránt érzékeny batárokkal eszmecsere, olykor-olykor séta a körtöltésen, Újszegeden és ritka kirándulás Szatymazra — ez töltötte ki Babits szegedi napjait. Erkölcsi komolyság felelősség hatotta át minden tettét. Hivatali felettesei nem találhattak bírálni valót sem életformájában, sem munkájában. [20]

1908. március 3-án a *Szeged és Vidéke* vezércikként közölte Babits *Erkölc és iskola* című pedagógiai írását. [21] Babits ebben a tanulmányában az évek óta országos ügygé vált középiskolai erkölcsi nevelés kérdésében fejtette ki véleményét. Mivel külön fejezetben elemzem e pedagógiai írás jellegzetességeit, most csak azt hangsúlyozom: Babits a valláserkölcsi és a korabeli nemzeti neveléstől elhatárolta magát. E cikk arról tanúskodott: *Babits a katedrán nem a bigott vallásosság, nem a konok és korlátozott nacionalizmus propagátora kívánt lenni.* Barkóczy és Platz Bonifác felfogásától eltérő szemléletben gondolkodott. Magasabb, egyetemesebb, humánusabb, a diákok érdekeit képviselő, az igazibb nevelést szolgáló elvek vezették. A cikk bátor kiállás és hitvallás volt, nyílt vallomás arról, milyen szemléletben élt és dolgozott Babits, a tanár.

A cikk megjelenése után sűrűn látogatták Babits óráit. A tankerületi főigazgató, Szele Róbert, aki Platz Bonifác nyugalomba vonulásával Barkóczytól kapta — bizonnyára nem érdemtelenül — a kinevezését, már március 6-án, majd 16-án és 20-án látogatta meg a főreáliskolát. Babits latintanítását vizsgálta meg. A költő édesanyjával levelében közölte, hogy a főigazgató nem volt megelégedve latintanításával. A március 21-én tartott értekezleten a főigazgató bejelentette, hogy az iskolának a következő évre magyar-francia vagy magyar-német szakos tanárt kell a minisztériumtól kérni. Homor István igazgató áprilisban bizalmas felterjesztésében javasolta „Babits Mihály latin nyelvi h. tanárnak valamelyik gimnáziumhoz való áthelyezését.” Az évvégi minősítésben pedig azt fogalmazta meg, hogy Babits további alkalmazása a reáliskola latin tanáraként azért nem kívánatos, „mert itt a kellő eredményt csak igen gyakorlott idősebb tanár érheti el”. [21] Mindez akkor történt, amikor Babits a legtöbb munkát végezte az iskolában, amikor a reáliskolai latin tanítás elméleti kérdéseivel foglalkozott. Nem véletlenül írta Juhász Gyulának, a nagyváradi helyettes tanárnak 1908. március közepén: „Örülök, hogy jól érzed magad Nagyváradon. Mindenesetre jobb dolgod lesz, mint nekem.” [22]

1908 júliusában pedig már ezt közölte Juhász Gyulával: „Értesítelek, amiről én is most kaptam értesítést, hogy kineveztek Fogarasra rendes tanárnak. Ez a rettenetes hír különben is rossz kedélyállapotomban annyira levert, hogy vigasztalásra van szükségem. E vigasztalást tőled várom... Úgy érzem magamat, mint Ovidius, mikor Tomiba készült...” [23]

Juhász Gyulát mélyen sértette, bántotta Babbitssal szembeni méltánytalan, igazságtalan eljárás. Még júliusban a *Szeged és Vidéke* hasábjain kétszer is hangot adott felháborodásának. Július 22-én az *Értesítők* című cikkében arról a veszteségről írt, ami a *szegedi tanári társadalmat érte Babits áthelyezésével.* Szegeden ekkor alig volt kiemelkedő tanáregyenység. Ezt írta Juhász: „Jelentősebb irodalmi vagy tudományos munkásságot egy tanár sem fejtett ki az idén Szegeden” „Egyetlenegy igazi író, sőt valódi nagy művészlélek volt az idén a szegedi tanárok között, aki pár föltűnést keltő, valódi irodalmi ötvösművet, rövid esszéket és kritikákat írt: *Babits Mihály.* A magas kormányt őt is elhelyezi.” Július 24-én pedig arról vallott, hogy *Babits áthelyezésével mennyire szegényebb lesz Szeged irodalmi élete.* Juhász így méltatta

Babits írói értékeit: „Babits Mihály nem csupán mintaszerű, a szürke átlagon magasan fölülemelkedő tanár és nem csupán végtelenül szerény, kiváló emberi egyéniség, akinek szuggesztív hatása helyezették át tanítványai és barátai egyaránt érezték és maradandóan érezni fogják, de mindezeken fölül a modern magyar irodalomnak egyik, bár még széles körben nem ismert, de az irodalmi decemvirek által annál inkább csodált és szeretett alakja. *Ady Endre*, a legnagyobb élő poétánk és mások, elsőrendű magyar írók a leg-erősebb egyéniségek egyikét látják ebben a rengeteg szorgalmú és páratlanul sokoldalú íróművészen...” *De Babitsnak is hátrányt, a kedvezőbb feltételektől való elszakadást jelenti az áthelyezés.* „Az ilyen kiváló, európai stílus egyéniségnek kulturális levegő, a központ közelsége kellene, azonfölül annak lehetősége, hogy munkáihoz a kellő forrásokat megszerezheti. És most, mégis, szomorúsággal kell hírül adnunk, hogy Babits Mihályt a távoli Fogarasra helyezték át a magas kormány. Pedig Babits, mint tanár és ember mindenben megfelelt és ő maga nagyon szeretett volna tovább is Szegeden működni. Elhelyezték.”

A *Nap* című lap 1908. október 7-én az *Apponyi keze pusztít, rombol, de csak titokban!* című cikkében egyértelműen utalt arra, hogy Babits áthelyezése mögött a klerikalizmus aknamunkáját kell keresni: „A nagy csöndben és rejtelmesen, amilyen a fekete, orvtámadókat, tenyésztő éjszaka, folyik a magyar közoktatásügy befeketítése, elrontítása. Ami kis mázt ráloptott a modern korszellem erre a gyöngre, nehezen fejlődő intézményre, azt most szorgalmasan lekapargatja az ördög szel-leme: *Apponyi Albert.*”

Titkos lepel alatt nyújtózkodik a sötét kéz. *Szegedről*, az ottani főgimnáziumból a kis *Fogaras* városába helyezték át *Babits* Mihály tanárt, mert megtagadta a belépést a *Mária-kongregációba*... A legrútabb a dologban, hogy — hír szerint — *tulajdon tanártársai denunciálták*, egy feketehitű emberekből összeszaladt társaság, amely egész mellet szíjva magába a klerikális tanokat...” Babits, bizonyára volt tanártársai miatt akikkel jó barátságban volt, helyreigazító nyilatkozatában tévesnek minősítette a közleményt, sőt Juhász Gyulának is azt írta, hogy egy szó sem igaz a *Nap* cikkéből. Viszont Babits Szegedről történt távozása után a főreáliskolában olyan változások történtek, amik — az áthelyezés tényén túl is — a *Nap* cikkét látszottak igazolni. *A főreálban ellenítámadásba kezdett a reakció.* Kitént, hogy a magyar-latin szakos Babits áthelyezése után mégsem magyar-francia vagy magyar-német szakos tanárt neveztek ki a főreálba, hanem Füßy József személyében magyar-latin szakos pedagógust helyeztek át a debreceni reáliskolából. *Nem a tanár szakja volt a lényeges, hanem a szemlélete.* Füßy ugyanis olyan tevékenységbe kezdett, amivel az igazgató-nak, a főigazgató-nak és a minisztérium illetékeseinek a tetszését megnyerhette. Az erkölcsei nevelés kérdésében félreérthetetlenül képviselte a hivatalos álláspontot. Szele Róbert főigazgató ugyanis az 1908/09-i tanév elején elrendelte, hogy kerülete középiskoláiban tanári értekezleten meg kell beszélni, hogy „miképpen domborítható ki az egyes tantárgyakban a valláserkölcsei (felekezeti tekintet nélkül) és hazafias érzület ébresztése, illetve fenntartása.” 1909. május 17-én vitatták meg a főreálban tanári értekezleten a témát a főigazgató jelenlétében. [24] Az előadó Füßy József volt, az előadás a tömény konzervativizmust, az egyes szaktárgyak tudományos értékeivel nem számoló klerikalizmust árasztotta. A történelem tanára például „nem mosolyog gúnyosan a középkor vallási túlzásain s kinövéssein, megértő komolysággal emlékezik meg az önsanyargatók és szentek életéről és legendáiról...” Füßy szemlélete szerint a valláserkölcsei nevelés érdekében „korunk materialisztikus világnézete” ellen a természettudományok tanításával lehet a leghatékonyabban támadást indítani. Azokkal a tudományokkal, amelyek a materializmus híveinek a tényeket és az érveket adják „a vallás dolgai ellen.” Füßy — szemléletére vallóan — így okoskodott: „Hogy ne

lehetne a természettudományok által hatást gyakorolni a valláserkölcsiérzületre, mikor még a teológia is a természeti alkotásoknak célszerű és bölcs berendezéséből, az organizmusok bámulatos rendszerű világából, a természet kijelentéséből merítik egyik főbizonyítékát az istenség létének?” Füssy akármelyik tantárgyról szolt s akár a hazafias akár a valláserkölcsi nevelésről vallott, Babits *Erkölc és iskola* című cikkével ellentétes megállapításokat fogalmazott meg. Füssy a főreál szellemi irányítójává vált. Előadását az *Értesítő* „programm-értekezésként” vezető helyen közölte. Ő vette át az önképzőkör irányítását. 1909. március 15-én az iskola nyilvános ünnepélyén Petöfi *Nemzeti dala* mellett az ő *Március 15-én* című alkalmi versikéjét szavalták.

A klerikalizmus a főreálban is kiépítette agresszív, a lelki terrort érvényesítő intézményét: 1909. március 25-én megalakult a Mária-Kongregáció. A diákok mellére a jelvényeket Várady L. Árpád címzetes püspök, miniszteri tanácsos tűzte fel. [25]

Babits szemléletét ki kellett iktatni a főreáliskolából. Az Erkölc és iskola szerzőjének távoznia kellett Szegedről.

* * *

Babits keserű szívvel ment Fogarasra. Rövid idő múlva „egy istenhátamögött, kis megyecentrumot”-ot, a kormány büntetőterületét látta, ismerte meg bennei ahova „tisztviselőnek, tanárnak csak az alja került,” akik aztán elvágytak innen, átmeneti állomásnak tekintették Fogarast. Csupa „Ovidiusok ültek a végvárban”. Babits is — ha a szép táj egy-egy pillanatra elbűvölte is — úgy érezte magát, mint „Ovidius a Fekete tenger partján”, sőt legtöbbször úgy, mintha nem is a tenger partján, hanem a fenekén ülne „egy rossz levegőjű buvárharangban”. [26] Mindezek ellenére hivatástudattal jött ide, „mint civilizátor; mint ifjú római távoli provinciába”. „Kis lámpásnak éreztem magam — vallotta fogarasi éveire is utalva 1923-ban —, mely a sötétségben ég. Messzi kultúrák világító olajait szívtam és égettem magamban. Szép-ségeket akartam teremteni, teljesen elvonatkoztatva az unt és vérszegény kortól; görögül olvastam s a görög tragédiák gyönyörűségéig akartam emelni poézisemet, hogy elvakuljon a magyar a saját nyelvének ragyogásától.” [27]

Babits három tanévet (1908—9, 1909—10, 1910—11) töltött a fogarasi gimnáziumban. Az első évben a negyedik osztályban verstant és a stilisztikát, az ötödikben a retorikát és a latint tanította. A második osztály történelemtanítását is rábízták. Az ötödikesek osztályfőnöke lett és ilyen minőségben vitte tovább a következő két évben az osztályt. Ő látta el három tanévben a felsőosztályosok ifjúsági könyvtárosi tisztségét is. Az 1909—1910-i tanévben az ötödik osztályban retorikát, a hatodikban poétikát, latint, a nyolcadikban görögpoétlő irodalmat és szaktárgyain kívül a negyedik osztályban tanította a történelmet. A harmadik tanévben a hatodik osztályban a poétikát, a hetedikben az irodalomtörténetet és a latint tanította.

Hatvany Lajos 1910-ben — Arany János diákok számára írt irodalomtörténetét elemezve, a dolgozatjavításokra, a költői alkotástól az időt rabló iskolai elfoglaltságra utalva — így méltatlankodott: „Borzasztó, borzasztó! — ez az első benyomás, amely mindvégig uralkodik. Nem a szegény, szűkös életsor, nem az elhagyatottság, nem a kisváros — temperamentuma válogatja. Arany számára mindez munkatermő lett volna, — hanem ami aztán menthetetlenül lélekölő, amin semmire segít, amit semmire ment: a hivalatal, a nehéz, egyhangú, keserves, időrabló hivatal.” Hatvany ehhez a megállapításhoz lábjegyzetben hozzáfűzte: „Babitsnak is így kell tanítania Fogarason!” Majd így folytatta gondolatmenetét: „Sohase éreztem a kis nemzet nagy írójának nyomorúságát oly mélyen, mint Arany iskolai jegyzeteinek olvasásakor.” [28]

Babits Halálfiái című regénye utolsó, a fogarasi éveket idéző fejezetében *maga is szólt az egész napját behálózó, rengeteg idejét lekötő iskolai elfoglaltságról*. A regény Sátorczy Imréje — költőnk alteregója — „pontosan leadta óráit”, s gondosan elvégezte „a dolgozat javítás folyton megújuló danaidamunkáját”; „az órarend kiáradt az iskolai délelőttől s előntötte az egész napot...” De Babits elmélyülten, nagy felelősséggel tanított. Sátorczy Imre — olvassuk a regényben — „önzetlenül iparkodott kincsül adni Arany János nagyszerű nyelvét — mint egy aranykulcsot szellemi élestarak kapuihoz, ahova a kis félvadaknak is joguk van belépni...., Babits gazdag tartalmú tanítói, nevelői tevékenységének szellemét, koncepcióját, pedagógiájának karakterisztikus jellegét egyértelműbben tárja fel *Stilisztika és retorika a gimnáziumban* című tanulmányában. Írását először a fogarasi gimnázium 1908—1909. évi *Értesítőjében* jelentette meg *Egy tantárgy filozófiája tanulók számára* alcímmel. [29] Amikor kötetbe is felvette, *Irodalmi nevelés* címmel látta el, és fogarasi diákjainak ajánlotta. A tanulmány részletes elemzésével külön fejezetben foglalkozom, most csak azt jegyzem meg: Babits Fogarason sem érvényesítette tanítása során az előírások, utasítások tudománytalan szempontjait; önálló koncepciót alakított ki, amelyben a nevelői értékek a tantárgyak valós sajátos jellegzeteségeiből fakadtak.

Babits *a hivatását mélyen átérző pedagógus lelkiismeretességével foglalkozott diákjaival Fogarason a tanítási órákon kívül is*.

Említettem, hogy a *felsőosztályosok ifjúsági könyvtárának őre volt*. Jó barátjával, Ambrózy Pállal — aki az alsó évesek ifjúsági könyvtárának vezetői teendőit látta el — gondozta, fejlesztette az ifjúsági könyvtárt, irányította a tanulók olvasói érdeklődését. Pontos adataink nincsenek arról, hogy az ifjúsági könyvtár új szerzeményeit mennyire Babits intenciói szerint vásárolták, de az a tény, hogy Ambrózy Pál csak a latin és a görög nyelvet tanította a felső osztályokban és olykor-olykor a szépírást egy órában valamelyik alsós osztályban, azt feltételezheti, hogy Babitsnak döntő szerepe lehetett az irodalmi, történelmi tárgyú művek kiválasztásában. Néhány cikke is utal arra, hogyan irányította tanítványai olvasói érdeklődését.

Feltűnő az 1908/1909-i tanév *új könyvei között — az iskolai tanulmányokhoz szükséges klasszikus magyar- és világirodalmi művek mellett — a rangos gyermek- és ifjúsági irodalmi alkotások nagy száma*. Az 1908/1909-ben elsősorban Benedek Elek könyveit vásárolták meg. Ekkor került az ifjúsági könyvtárba a nagy mesemodónak *Az arany tulipán és egyéb mesék, Székely Tündérország, Legszebb magyar gyermekmesék, Rajzok a diákeletről, A honfoglalás mondái, Madár mesék, Pásztor-mesék, Vidám mesék, Mesék és mohdák, Székelyföldi mondák és mesék, A tatárjárás mondái* című könyve. A magyar ifjúsági irodalmi alkotások közül még Gaál Mózes, Gárdonyi, Jókai stb. műveit, a külföldiek közül Andersen, De Amicis, Cooper, Defoe, Cervantes stb. kötetét vásárolták meg. [30] Nem véletlenül. Babits — mivel az alsós osztályokban is tanított magyart és történelmet — ekkor fordult érdeklődéssel az ifjúság olvasmányai felé. A *Stilisztika és a retorika a gimnáziumban* című tanulmányában a stílus jellegzetességeivel és szerepével foglalkozván ezt írta: „A negyedik év elején apró meséket olvastál. Tárgyra felfogásra, terjedelemre nem sok különbség van közöttük: ugyanazt a modort, az ún. aesopusi modort, utánózták mind. De különböző íróktól voltak, sőt különböző korban élt íróktól. S íme: mindjárt meglepett, mily más hatású minden új író műve. Észrevetted, hogy a hatás különbségét a kifejezés módjának különbsége okozza; a *stílus* változik.” [31] Babits most figyelt fel arra is, hogy a 10—14 évesek körében milyen népszerűek Benedek Elek írásai. Nem véletlen, hogy később, 1930-ban a Benedek Elekről tartott emlékbeszédében így vallott: „...Elek apó... annyi évtizeden atya és táplálója a magyar ifjúság lelkének, törzsökös és magyar táplálékkal, melyet népe fantáziájából merített; újramesélője e nép

meséinek, szerelmese székely fajtája legősbibb, legotthonibb hagyományainak, s megértője, megbecsülője mégis mindennek, amit az új magyar irodalom újat és európai tudott alkotni...” [32]

Nagy figyelemmel kísérte és segítette az ifjúság önképzőköri tevékenységét is, hiszen az 1908/09-i tanévben kétszer tartott vetített képekkel kísért előadást a Mikszáth Kálmán Önképzőkörben, az 1909/10-i évben húsz koronás díjat ajánlott fel a diákoknak görögből vagy latinból műfordításra, s a következő esztendőben pedig az önképzőkörnek ajándékozta a *Renaissance* és a *Jövő* című folyóiratokat. Most is érdeklődéssel figyelte az ifjúsági színházi előadásokat: egyszer Katona Bánk bánja, máskor Földes Imre *A császár katonái* című drámája bemutatása előtt tartott előadást az ifjúságnak. [33]

Babits *őszinte érdeklődést tanúsított diákjai szociális és emberi problémái iránt*. A fogarasi évek idején tanítványai sorsának megismerése révén feltárult előtte a szociális nyomorúság mélysége és a nemzeti kérdés megoldatlansága.

A fogarasi gimnázium vidéki, elsősorban román anyanyelvű tanulói egészségtelen lakásokban, Babits szerint „füstölgő házkupacokban” éltek. Az alsós gimnáziumi osztályok tanulójának harminc százaléka szenvedett — a hiányos táplálkozás miatt — testi gyöngeségben és vérszegénységben. A gimnázium igazgatója az 1909/10-i tanévben felhívással fordult a vidéki diákok szüleikhez, és azt az aggodalmát fejezte ki hogy „a megfelelő ellátásban nem részesülő ifjak jelentékeny százaléka előbb-utóbb tanulmányainak folytatására... képtelenné fog válni..., hogy sok küzdelem után a cél elérése előtt vagy után testileg hajótörést fog szenvedni.” [34]

Babits sokat beszélgetett tanítványaival, „a fogarasi gimnázium vézna növénydekeivel,, felkereste őket szállásaikon, a „füstölgő házkupacokban”. Később *Fogaras* című cikkében idézte fel látogatásainak emlékeit. A szállásokon a diákok „hármával-négyével aludtak egy vackon s egész hétig éltek az ablakközben dugdosott hideg puliszkán, amit apjuk a hetivásárkor behozott számukra: soha húsféle, soha meleg étel! Mikor először megjelent a városban, még az üngök is kilógott s alig érthettek valamit magyarul. Volt tanár, aki erővel gyűrette be nadrágjukba az üngőt. Így gyűrték be a román szokat is; hamar és készségesen megtanultak magyarul. Jámbor fiúk voltak, csodálatos friss memóriával. A felsőbb osztályokban többnyire belőlük került az eminens s nem a magyar tisztviselőcsemetékből, akik elbizakodtak úrvoltuk és anyanyelvük előnyeiben...”

Babits szerette román tanítványait. „Volt bennük valami idegenszerű s mégis volt bennük valami mélyen ismerős is. Modulataikban, szemük csillogásában ugyanaz az ősi varázs babonázott, ami a székely balladákban, az erdélyi ételek ízében, tájszavakban, folyók és falvak nevében s az öreg székely iskolaszolga által használt félmúltakban, melyeket oly különös szenzáció volt eleven ajkakra hallani. Mint a népművészet s a népzene gyűjtői, én is megilletődve pillantottam e gyermekszemekben át olyan mélységekbe, ahol a kultúra még nem választja el egymástól a népeket, inkább összeköti: közös dalokkal, közös mesékkel, közös emlékekkel; s hol székely és román szomszédul és testvériesen őriznek valamit, havasaik félhomályában, amit mi már régen elvesztettünk.

Szóval szerettem tanítványaimat s örültem, hogy segíthetem őket művelődni s kiemelkedni egészségtelen, puliszkás életükből, melyben ha megmaradnak, elbutulnak s harmincéves korukra elasznek, akár nővéreik, a bársonyszemű, hímzett párnájú, körülkötényes fáták, akiknek festői viseletét s nosztalgikus szépségét szerettem bámulni.” [35]

Babits *nem értett egyet azokkal a tanárokkal, akik a türelmetlen és agresszív magyarosítás híveiként nem voltak tekintettel a román diákok anyanyelvére illetve a*

magyar nyelvű tanítás során a román diákok nyelvi nehézségeire. 1918-ban így nyilatkozott: „Az iskolában az alsóbb osztályokban még nem igen tudtak magyarul a gyerekek.

A diákok leginkább a környékből való parasztfiúk voltak. Általában mondható, hogy sohse volt baj, a fiúk szeretettel foglalkoztak a magyar irodalommal, történelemmel. De el volt tiltva, hogy román nyelven beszélhessenek s ez bizonyára túskeként sérthette őket, különösen a kisebbeket, akik még nem igen tudták magyarul megértetni magukat és szívesebben beszéltek az anyanyelvükön. Akadt bizony kevésbé intelligens tanár is, ki a tónust nem tudta eltalálni velük szemben s talán szidta a román. Természetesen ezzel éppen az ellenkezőjét érte el, mint amit akart; hiábavaló gyűlölséget keltett.” [36]

Babits látta és érzékelte a magyar uralkodó osztály és a román intelligencia izzó, pattanásig feszült ellentétét. A magyar közigazgatást a románokkal szemben „érzékenlen”-nek tartotta. Úgy látta, hogy „Egy-egy főispán, szolgabíró „nemzetiségi” érdeemetek akart elérni.” Tudott arról is, hogy amikor egy-két község az országgyűlési választások során nemzetiségi jelöltet állított, „Egy túlbuzgó főispán akkor korteskedés alatt nagyobb ok nélkül beleövetett a népbe.” Babitsnak az is szembetűnt, hogy az idehelyezett magyar tisztviselőkkel ellentétben a „románok érdeklődtek az akkori fiatal magyar irodalmi viszonyok iránt is, az igaz, hogy ez az érdeklődés azért volt, hogy ők éberen vigyázták, ami a magyar kultúrában történik.” [37] Azt is látta, hogy a román intelligencia képviselői: a pópák, ügyvédek, újságírók bizalmatlanul elzárták magukat a magyaroktól, nem akartak „jó barátot” látni bennük. Babitsnak is volt egy afférja velük. „Egy versemet félreértették, egy ártatlan verset — emlékezett vissza 1937-ben —: a vásár szennyes, balkáni sokaságát festettem le, melynek alacsony alkuiban „római szó kopik”. A havasok szűrös, halinás csödülete, mely ma is Ciceró nyelvén ad-vesz és pörlekedik: micsoda élmény a fiatal humanistának! „Római szó kopik a szennyes ajkon.”

Fogarason azonban ebben nemzeti sértést és támadást láttak. Még tanácsot is tartottak, hogy vehetnének elégtételt. Engem tekintettek ellenségüknek s véres magyar sovinizstának, holott nem volt nálam naivabbul Európa-hívó s nagyobb megvetője minden sovinizmusnak és vadmagyarságnak.” [38]

Ezeknek a tapasztalatoknak a hatására sokszor eltűnődött, amikor végignézett az osztályban „a fűtös, fiatal fejeken.” „Mi hozza a gyermekeket ide? — tépelődött—. S mi lesz belőlük, ha elhagyják az iskolát? Magyarokat nevelek vagy ellenséget? Kultúrát osztok-e vagy fegyvert? Én a magyarságban kultúrát láttam; de lehetetlen volt nem éreznem, hogy más nézőpontok is vannak. Az idő végzetes volt, valami készülődött, amit mi még nem sejtettünk.” [39]

Mindenesetre Babitsot fogarasi éveitől kezdve élete végéig nyugtalanítóan foglalkoztatta ez a probléma: *mi menthetné meg a nemzeteket a gyűlölködéstől, a sovinizmus mérgétől.* 1937-ben így válaszolt belső vívódására: „Talán mi humanisták, akiknek mesterségünk az értés és megértés? (Ha egyszer igazán összefognánk és csakazértis és csökönyösen és tüntetőleg megértenők egymást!) Vagy azok odalenn a félhomályban, akik még őrzik, amit mi elvesztettünk, a közös dalokat, közös meséket, közös emberséget?” [40]

Babits — néhány tanártársával együtt — *aktív szerepet játszott a város kulturális életében.* Cikkeket írt a helyi lapban. A Szabad Liceumban az első évben *Shakespeare egyéniségéről*, a második évben *A filozófia főbb problémái napjainkig* címmel, az 1910/11-i tanévben *A modern impresszionizmusról* tartott előadást. A honvédtisztizteknek és a közkatonaiknak 1909/10-ben *A vitézi költészetéről*, 1910/11-ben pedig

Petőfiről szólt. A Fogarasi Magyar Dalegyletben 1909/10-ben a kuruckorról beszélt, a Gyermekvédő Liga matinéján az 1910/11-i tanévben szerepelt.

Fogarason is az iskola és az irodalom között osztotta meg az idejét. Társasági életet nem élt. Néhány tanárral kötött barátságot, velük utazott külföldre. A tanári kar többségéről kedvezőtlen képet alakított ki. A *Halálfi* című regény szerint olyan tanárok éltek Fogarason, akiknek „kevés közük volt a Szellemhez.” Ha kiválóbb és ambiciózusabb tanár akadt köztük, az hamar elvágott innen. „Csak a fegyencek öregedtek meg itt, vagyis akiket fegyelmi okból feledtek itt...” Ezek a „fegyencek” képtelenek voltak megérteni Adyt és az új magyar szellemet, kirohanásai „túlmentek az irodalom és kultúra legális szempontjain: zsidókérdést csinálva az esztétikából is.”

Szabad idejében télen olykor-olykor korcsolyázott, tavasszal — amikor „egyszerre kinyílt minden s a levegő csodálatosan édes és szabad lett” — kisebb kirándulásokat tett. Különben otthon élt, a könyvekbe temetkezett, „s mint valóságos időmilliomos” megtanult görögül. „Korán alkonyodott — emlékezett vissza —; az asztalomon kitárt Homeroszra lila árnyat vetett a Balkán havasainak visszfénye.” [41] Fogarasi évei idején vált országos híré a költővé.

* * *

Babits nem titkolta, hogy ott akarja hagyni Fogarast. Felmerült a temesvári vagy a szekszárdi gimnáziumba kerülésének gondolata is. Végre 1911-ben az *újpesti állami főgimnáziumba* került. A főgimnázium *Értesítője* szűkszavúan közölte, hogy a „tanévet megelőzően” Fogarásról az intézethez helyezték Babits Mihály rendes tanárt. [42]

Budapesten a gyanú és a rágalom tüze fogadta Babitsot.

Ebben az időben már nyíltan beszéltek és írtak arról, hogy *vidéki városból nagyobb kultúrcentrumba* vagy éppen a *fővárosba* Barkóczy, a minisztérium középiskolai ügyosztályának vezetője *elsősorban a Mária Kongregációba* lépett tanárokat vagy *legalább is klerikális szemléletűeket* helyezik át. Még az Országos Középiskolai Tanár-egyesület *Közlönyében* is egyre gyakrabban jelentek meg tiltakozó írások. 1911-ben az egyik cikk szerzője arról írt, hogy a „stréberek hada” hamar megérezte: „mi a titka az igazgatóságnak, pesti professzorságnak, miniszteri berendelésnek és másnemű érvényesülésnek.” A „stréberek hada” megtudta, „hogy a tanárok Árkádiája, mely dús táplálékot terem — a kongregációi tagság lehet.” A cikkíró ezután Barkóczyt támadta bátran, egyértelműen. „...az ellen tiltakozunk — írta —, hogy a kongregáció hivatalos közhatalmi jogkört gyakoroljon és szimoniát űzzön a középiskolai tanárok javai-
val, vezére, báró Barkóczy Sándor által.” A minisztérium információi megbízhatatlanok. Az „V. Ügyosztály főnöke, úgy látszik, nem ismeri a tanárokat tudományos és iskolai kvalitásaik szerint, velük az érintkezést sohasem is kereste — legfőlegbb arról tud, hogy ki tagja a kongregációnak, vagy ki megjegyzett liberális.” A cikkíró szerint az utóbbi három év volt a „leggyümölcsözőbb a kongregáció tagjaira”: Budapesten és a nagyobb vidéki városok állami középiskolaiba a katolikus gimnáziumokból tömegesen helyezték át őket. [43] Egy másik cikk szerzője 1911-ben szintén a „legújabb igazgatói kinevezésekben és az áthelyezésekben rejlő sérelmek okát a kongregációs tagság szerinti szelektálásban látta. Azt is megfogalmazta, hogy a kongregációs tanárok „szemlélatomást agilisak, türelmetlenek, agresszívek lettek..., mindenkit befolyásolni törekedtek és ma már minden ellenkezést a legnagyobb vakmerőséggel iparkodnak letörni.” Az új állapotok eredményei: „a legtöbb iskolában a tanári kar békéje fel van dülva, célra nem vezető vitatkozások, összeveszések, sértések napirenden vannak”, „titkos feljelentések” érkeznek különböző fórumokhoz. [44]

A kongregációs szellem annyira megmérgezte az iskolák belső életét, hogy az Országos Középiskolai Tanáregyesület is foglalkozni kényszerült vele az 1911-i közgyűlésen. A titkári jelentésben a következőket olvashatjuk: „...az iskola belső életét nem ismerők nem is sejtik, hogy mennyire dűl és rombol, a tanárság legbecesebb erkölcsi javait, a csendes munka örömét, a munka érdemébe és jutalmába vetett hitet mennyire letarolta ez az irányzatos felekezetiesség... A nagyközönség nem is tudja, a tanárság belső életében mennyire lábra kapott a bizalmatlankodás, a kölcsönös gyanúsítás, a lappangó s ki-kitörő ellenségeskedés, amióta az az úgynevezett kongregációs szellem él és működik.” A titkári jelentés arról is szólt, hogy kiküldetéseket, ösztöndíjakat, igazgatói, főigazgatói kinevezéseket „érdemtelenebb” tanárok kapnak csak azért, mert kongregációsok. [45]

Ebben a helyzetben *minden tanárt, akit kedvezőbb körülmények közé helyeztek azzal gyanúsítottak, hogy tagja a Mária Kongregációnak. Így járt Babits is.*

A polgári radikálisok lapja, a *Világ* 1911. szeptember 15-i számában két helyen is: a vezércikkben *Fogarastól-Újpestig* címmel, a *Közügyek* rovatban *Újpest is megér egy misét* címmel szólt arról, hogy Barkóczy azért helyezte Újpestre Babitsot, mert a költő-tanár a Mária-Kongregáció tagja lett. A *Világ* e két cikkével elsősorban Barkóczyt támadta és követelte elmozdítását, s Babitsról, „a feltörekvő és előretörő fiatal magyar irodalom kiválóságát”-ról azt hangsúlyozta, hogy „irodalmi munkássága nem csupán figyelmet, de főleg méltánylást és minden módon és minden eszközzel való pártolást is érdemel...” A *Népszava* cikkírója régi, az egyetemista évekből származó személyes bosszúból az október 1-i és 5-i számban *Tünetek* címmel egyértelműen és durván Babitsot támadta. A többi között azt hangoztatta, hogy Babits azért került Fogarásról Újpestre, mert „kongreganista, s az igazi kongreganista isten háta mögül isten földi színe elé vágyik, és megérdemli, hogy vágya teljesüljön.” Babits — a cikkíró szerint — azért „szervezkedett a harcias reakció csapatában, mert belső énje úgy kívánta.”

Babits mindkét lap cikke ellen tiltakozott. A *Világ* szeptember 22-i számában így nyilatkozott: „A *Fogarastól-Újpestig* című cikküknek áthelyezése történetére vonatkozó adatai téves és sértő feltevések. Azért, hogy pályámon előbbre jussak, soha semmi irányban meg nem kötöttem meggyőződésemet.” A *Népszava* cikkírója ellen a *Nyugat* november 15-i számában közzétett írását ezzel a mondattal zárta: „...követem magamnak azt a jogot, hogy ne kelljen tartoznom semmiféle klikkbe, ahol a szabadságot megkötik. Nem is vagyok tagja egynek sem. A kongregációnak persze legkevésbé.” [46]

Babits — később — *kifejtette véleményét Barkóczyról is.* Barkóczy 1912 januárjában megbukott, Babits ekkor jellemezte őt *Barkóczy* című kiadatlan írásában. Ez a portré Babits összetett, ellentmondásos szemléletét tükrözi: feltűnik benne a szürkék, kisszerűek fölé emelkedő nagy és merész ember nietzschei ihletésű dicsérete, az egyetemesebb érdekű katolicizmus iránti nosztalgiaja, sajátos konzervativizmusának megvallása, de benne van Barkóczy egyértelmű elítélése, módszerének leleplezése is. A kézírásos szöveget teljes terjedelmében közlöm.

„Azok után, amiket hallottam róla és amiket személyesen is tudtam felőle, mindig tiszteltem és nagyrabecsültem őt. Egyike volt az erős embereknek, akik oly ritkák manapság. Nemes korlátoltsággal tudott akarni, hiányzott belőle minden megértő napogság. Fanatikus volt: a legszebb tulajdonság, ami emberben lehet. Egyike volt az előkelőknek, akik nagy célt, hasznuk nélkül, erősen szolgálnak; a bátraknak, akik a kockázatot, az exponált helyeket szeretik. Valódi uralkodó természet; tudott nevelni és fegyelmezni; nagy célja felé hajlítani a céltalan törpéket. Láttam a tekintetét, a fölemelt fejét, amint végignézett az előszobájában várakozókon:

montblanci magasságban, hidegen, volt a lelke a remegő tanáráké fölött. Katona volt, derék katonája a kor szellemének. Most, hogy távozik, őrhelyéről, tisztelgek előtt te fegyveremmel.

Nincs különös okom — nincs bizony — hálásnak lennem iránta. De amikor érintkeztem vele — egyetlen egyszer — rokonszenvesnek és kedvesnek találtam. Érdeklődött irántam és méltányolni látszott működésemet. Pedig a működésnek iránya nem lehetett rokonszenves előtte. Konzervatív érzéseimről ő nem tudhatott semmit. Kongreganista sohasem voltam, sőt a kongreganisták előtt nyíltan mint az ellenkező politika híve szerepeltem. Ő is így ismert. Mégis méltányos volt velem szemben, amint hogy nem tudok rá esetet, hogy valakivel szemben méltánytalan lett volna. De nagy és szent céljának mindent alárendelt, a személyi igazság apró tekinteteit is. Nem emberek elnyomásával, hanem emberek emelésével. Bőkezű, sőt pazarló volt ott, ahol céljáról volt szó. A hittanárok, a felekezeti iskolák indokolatlan támogatása súlyos bűn egy más véleményű ember szemében: de az ő szemével nézve mindez tiszta és nemes. Annál nemesebb, mert ezer támadás ellenére tette, mintegy érezve, hogy őt az Isten állította őrszemnek arra a helyre, ahonnan minden célját kezdeni kell az igaz mély politikusnak: az iskolába. Magyarországnak talán a legrosszabb, de a legerősebb, legtudatosabb nevelői közé tartozott ez az ember. És ahol nem volt hív, aki őszinte lelkesedésből támogatta volna politikáját, tudott teremteni magának hadsereget, zsoldosokat bár, akarnokokat és képmutatókat, de tudta őket nevelni és fegyelmezni, mint a nagy hadvezérek, minden eszközzel, hogy megállják helyüket. Tudta jól — maga mondta — mily megvetésre való elemekből áll a gárdája: megvette, de felhasználta őket. Sőt úgy látszik, hogy mint az erős vezérek többnyire még obban szerette, akit megvethetett. Arisztokrata volt és jezsuita.

És mégis itt, az eszközök felhasználásában követte el a legnagyobb hibát, az egyetlen, amit nem lehet neki megbocsátani: hibát a saját céljai ellen is. Ez a jezsuita és hadvezér katoná és pap módjára csinálta a dolgát; s nem tudta eszközeit a polgári környezethez alkalmazni. Az ő fegyelme itt korrupciónak látszott és sokak szemében kompromittálta magát a célt, az eszmét. Barkóczynek köszönhető, ha a magyar tanárság s vele a diákság legjobb elemei (nem legtöbb, de legfontosabb része) ma távolabb van az új katolicizmus eszméitől, mint valaha. Barkóczy embereinek köszönhető, ha akadnak diákok, akik forradalmár szocialisták és tanárok, akik szabad kővolabb van az új katolicizmus eszméitől, mint valaha. Barkóczy embereinek köszönhető, ha akadnak diákok, akik forradalmár szocialisták és tanárok, akik szabad köművesek. Barkóczyt szinte a szabadgondolkodás agitátorának merném nevezni, aki példán mutatta meg a klerikálizmus veszélyét.

Barkóczy uralmát a magyar kultúra legfontosabb gyűrűje fölött valaki lidércnyomáshoz hasonlította: s ez a hasonlat igen találó arra az érzésre, mellyel a tanárság legnagyobb része Barkóczyra nézett. Még hívei és teremtményei is mintha valami furcsa kényelmetlenséget éreztek volna az ő uralmával szemben. Nagyon erősnek érezte mindenki; s most, hogy — egyidőre — távozik, senkisem tudja eltitkolni a megszabadulás érzését. S kétségkívül nekünk íróknak, akik a magyar kultúra felelős őreiként tekinthetjük magunkat, szintén csak örülnünk lehet távozásán: de ne örüljünk nemtelenül, hanem tisztelettel, mint egy vitéz nemes ellenség kudarcai után.” [47]

1911-ben, Barkóczy uralma idején, az ő megkerülésével nem következhetett volna be Babits Újpestre helyezése. De nem *Barkóczy gondozta Babits ügyét. A Nyugat szerkesztői fáradoztak, kilincseltek, megfelelő összeköttetést kerestek azért, hogy a költő a fővárosba kerüljön.* [48] Hatvany Lajos kezdeményezése járt sikerrel. Babits így idézte jóakaróit, támogatóit 1923-ban: „Az én fajom fájdalmasan félreértett engem, s meg kell mondani, hogy első igazi megértőim zsidók voltak, akiket mintha azért rendelt

volna a sors ide miközénk, hogy legyen, aki értékeink tudatára keltsen bennünket. Ezzel az igazsággal tartoztam nekik. Ők hívtak, hoztak, kényszerítettek fel a fővárosba, ahol még egy darabig — előbb Újpesten, majd Budapesten — tanárkodtam.” [49]

Babits az újpesti főgimnáziumban az 1911/12-i tanévben az V. osztályban retorikát, a VI-ban poétikát a VII-ben és a VIII-ban magyar irodalomtörténetet tanított heti három-három órában és a latint a VII-ben öt órában. A VII. osztály főnöke és a „Mátyás király” önképzőkör vezetője lett. [50]

Újpesti tanítványainak későbbi tanúvallomásai Babits tanári munkásságáról gazdag képet rajzoltak. [51] Komjáthy Aladár, akinek a VII. osztályban volt tanára és osztályfőnöke Babits, a *Nyugat* 1924-i évfolyamában vallott tanáráról. Eszerint Babits szigorú, a diákokkal és önmagával szemben igényes tanár volt: „...Babits ízig-vérig komoly tanár volt s rendkívül komolyan fogta fel hivatását. Az iskolában semmi sem árulta el benne a költőt, aki féktelen álmok közepette kinevetheti a valóságot s gúnyt űzhet... a kötelességteljesítésből... Egyébként önmagával szemben sem volt elnézőbb, mint velünk szemben.” Tisztelte a diákokban az embert: „A legtöbbet mondom róla, ha megállapítom, hogy tanítványait komolyan vette, ami pedig ritka, nagyon ritka dolog tanároknál.” Gazdag tudásával, tanításának erejével akart a tanulókra hatni: „...az a hév és komolyság, amellyel csodálatosan gazdag tudásának tárházát igyekezett számunkra megnyitni, mindannyiunkban először a tisztelet, azután pedig a tárgy iránti heves érdeklődés érzését keltette fel.” „...a tanítás szerény munkájában is nagy” volt. A diákok nagy többsége becsületbeli kötelességének tartotta az ő óráira való felkészülést: „Páratlanul nagyszerű módszerével, fényes előadásaisal lassanként elérte, hogy a latin és a magyar órákat nem mint kellemetlen drukkolasra alkalmat szolgáltató valamiket tekintettük, hanem mint nemes élvezetek forrását, amiken kitűnni dicsőség volt, szegyenbe maradni ellenben leverő dolog...” Irodalomtanítása élményi erejű és esztétikai szemléletet formáló hatású volt: „Soha sem fogom elfelejteni, hogy milyen bámulatosan tudta megmutatni nekünk Zrínyi költői és írói nagyságát s csodálatra ragadott Pázmány stílusának erőteljes, természetes szépségei iránt. Elgondolhatjuk, hogy ha régi írókat így tudott megkedveltetni, akik pedig szokatlan nyelvezetük miatt mégis csak távolabb álltak lelkünkötől, mint a későbbiek, milyen élvezettel, valóságos izgalommal hallgattuk a korunkhoz közelebb álló írók fejtegetéseit.” A latin nyelv tanítását éppen olyan komolysággal, felelősséggel tanította, mint a magyar irodalmat: „...megkövetelte, hogy a latinban használatos mondatszerkezetekkel, céljukkal, alkalmazásuk módjaival tisztában legyünk. Horatiust annyira közel vitte a szívünkhöz, oly meggyőzően mutatott rá e nagy költő verseinek sajátos szépségeire, hogy a latin órákat megelőző szünetekben kettenként a legnagyobb komolysággal igyekeztünk minél jobban, minél tökéletesebben behatolni a költemények nyelvi és esztétikai szépségeibe.” A különben zárkózott, nehezen barátkozó Babits Komjáthyt bizalmába fogadta, lakására is meghívta: „Ezek a délutánokon Babits tanár úr remekelt. Hamarjában el sem tudnám sorolni, hogy a filozófiától kezdve mi mindenről beszélt, mennyire számon tartotta olvasmányaimat s megkívánta, hogy a könyvekről, amiket kölcsön adott, pontosan számoljak be... én soha nem fogom tudni elfelejteni a boldog időket, mikor a legnagyobb magyar szellemek egyike méltatott egy nagyon-nagyon jelentéktelen kis diákot arra, hogy törődjön vele, hogy számavárján teát főzzön neki, hogy lassanként bevezesse az élet szokásaiba s fedje a titkokat, amik előtt borzongó kíváncsisággal állott.” [52]

A tanévben a fogarasi tanítványoktól is érkeztek a levelek. Ezekből megérezhette Babits: hiányzik tanítványainak, nem maradt hatástalan fogarasi iskolai tevékenysége. [53]

Babits az újpesti gimnáziumban is *felelőséggel irányította az önképzőkör munkáját*. A tanévben a „Mátyás király önképzőkörben” tizenegy rendes ülést tartottak, ezeken a 62 önképzőköri tag, „83 számmal” szerepelt. A szokásos önképzőköri témákon kívül a „fontosabb tudományos társadalmi kérdésekről” vitákat rendeztek. Az önképzőkör „könyvtári állománya 176 drb” volt, ebből az 1911/12-i évben a „gyarapodás 144 drb.” A három díszgyűlés közül a március 16-i ünnepély és május 18-i békenap programjának összeállításában segédkezhetett különösen Babits. Az ifjúsági alelnök békenapi megnyitó beszédét és Komjáthy Aladár VII. osztályos tanuló értekezését, amelyben filozófiai alapon fejtegette a béke gondolatát, feltűnő részletességgel ismertette Babits az *Évkönyv*ben. A diákok békenapi előadásai az ő gondolatait tükrözték. [54]

Az újpesti tartózkodás *új társadalmi élményekkel gazdagította Babitsot*. 1923-ban így emlékezett vissza a „hazard és szennyes Magyarország szimbóluma”, a kapitalizálódó város keltette benyomásokra: „A városi élet ellenszenvesen a mégis izgatóan csapott meg: mint a magyarság életének egy új és egészen különös fázisa. Újpest, Budapest életének e nagy kicsapódása feltárta előttem a Város legmélyebb, legvégzetesebb, legkeserűbb ízét, mint egy végzetes italát a keserű salak. Azért említem ezt, mert ezekből a benyomásokból szűrődött *Kártyavár* című regényem... — Vége volt a klasszikus álmoknak, a nyugodt szépségkeresésnek. A magyar élet feszültségei és ellentmondásai mind félelmesebb arányokban tárultak fel előttem. Tanúja voltam Újpesten és Budapesten különös eszmék gerjedésének.” [55] Az 1912. évi „véres csütörtök” eseményei készítették *Május huszonhárom Rákospalotán* című költeménye megírására.

Babits az *igazgató miatt nem érezte jól magát az újpesti gimnáziumban*. Egyik barátja révén kapcsolatba került Gaál Mózással, a tisztviselőtelepi gimnázium igazgatójával, aki már az 1912/13-i tanév megkezdése előtt szerette volna intézetébe átvenni Babitsot. Gaál Mózes 1912. szeptember 14-i levelében ezt írta a költőnek: „...igen nagy az én szomorúságom, hogy ebben az évben nem sikerült téged ide kerítenem. Minden a legjobb úton volt, mikor jött az istennyila, s belecsapott az én okos és immár elfogadott kombinációmba: a III. kerületi gimnáziumban megszüntettek egyszerre két párhuzamos osztályt, feleslegessé vált 2 tanár, köztük egy magyar-latin szakos. Ezeket kellett hozzánk áthelyezni. Így ütöttek ki téged a tizenkettedik órában a markomból, pedig erősen szorongattalak. S meg kellett elégednem azzal az ígérettel, hogy a jövő esztendőre megcsinálják.

No hát várjunk, Miska! Ennél most okosabbat nem tehetünk.

Én azonban továbbra is a markomban tartalak...” [56]

Néhány hét múlva a két tanárt visszahelyezték a III. kerületi gimnáziumba, s így Babits 1912. november 5-én elfoglalhatta új állását a tisztviselőtelepi főgimnáziumban.

* * *

Gaál Mózes, a kiváló ifjúsági író, *Az Én Újságom* szerkesztője számos, pedagógiai tanulmány szerzője nem a hivatalnok-igazgatók fajtájából való volt, alkotó, koncepciózus szemléletben vezette az iskola életét. Mert és tudott új, emberibb, a diákoknak az otthon benyomását keltő iskolai atmoszférát teremteni. A tanulókból, tanárokból, szülőkből „iskolacsaladot” formált. Babits az iskolai élet új jelenségeire figyelhetett fel. Itt „évmegnyitó családi ünnep” volt az évkezdés: erre eljöttek a szülők, a végzett növendékek is. Az ünnepélyen az igazgató „a család feje”-ként, az új növendékek „új családtagok”-ként vettek részt. Az igazgató az erkölcsi nevelés célját abban határozta meg, hogy az iskolának „emberszereteten felépülő, meleg családi érzéstől áthatott nemesítő levegője legyen.” Ő mutatott példát a beteg és szegény sorsú tanulók

meglátogatásában és segítségével. Az „osztálycsalád” tagjai, az osztályok tanulói „szegényebb sorsú társaikon a maguk elhatározásából segítettek.” Gaál Mózes egyik legkedvesebb „intézményének” nevezte „a családi jutalmazó ebédeket.” Egyes alkalmakkor egy-egy diákcsoportot a tanárok láttak vendégül közös ebéden, ahol „mindig volt az iskola-család fejének egy-két meleg, igaz szava minden fiához.” A „családi jutalmazó ebédeken” résztvevő diákokat maguk az osztály-családok választották ki érdemeik alapján. Az igazgató kezdeményezésére létre jött „az osztály-tanács” intézménye. Az osztály-családok teljes autonómiával maguk választottak öt-öt olyan tanuló, akik az osztályban tanácsadók, az „osztály tisztességének munkás őrei”, a „csüggedők bátorítói”, „a hanyagok ösztökélői”, „az osztály erkölcsének katonái”, „az osztály lekiismeretének tolmácsolói” voltak. Nemcsak az erkölcsi nevelés terén, az oktatásban is az „önmunkásságot” állították a középpontba. Délutánonként, az iskolai szünetekben is tele volt a fizika szertár, az asztalos, a lakatos műhely: a diákok kísérleteztek, dolgoztak önként. Szabadabb, a merevséget feloldó iskolai élet bontakozott ki. A szomszédos Népligetben lértelhózták a „kerti iskolát”. Minden osztály jó idő esetén egy órát itt töltött el tanulással, a rajzórát pedig rendszeresen itt tartották meg. A gyöngébb tanuló „szellemi segítséget” erkölcsi kötelességének tartotta tanár és jó képességű tanuló egyaránt stb. Gaál Mózes a „munka iskolájává” kívánta formálni intézetét. [57]

Ehhez a munkához kiváló, értő tanárookra volt szükség. Gaál Mózes éppen ezért maga választotta ki munkatársait. *Így került a tisztviselőtelepi főgimnáziumba Babits is, aki ebben az iskolai atmoszférában lelkes örömmel végezte munkáját.*

Munkásságának egy területéről konkrét adataink vannak. Gaál Mózes iskolájában központi fontosságot kapott az önművelés, az „önmunkásság”. Gazdag hálózatát építették ki az órán kívüli fogalkozások lehetőségeinek. *Gaál Babitsra bízta az 1913–14-i tanévben a Széchenyi Önképzőkör tanári irányítását.* A következő adatok komoly, elmélyült munkásságról tanúskodnak: gyűléseiken egy év alatt kilencvenhét alkotást mutattak be, ezek között kilenc önálló szépirodalmi mű, tíz műfordítás, tizennégy természettudományi dolgozat és huszonegy értekezés bemutatása illetve vitája szerepelt. Babits kezdeményezésére az önképzőkör új szakosztályt is alakított, mely az „idegen népek nyelvének és műveltségének megismertetését tűzte ki céljául...”. Az önképzőkör munkája Babitsot is megelégedéssel tölthette el, mert ezt az értékelő megállapítást tette: „A kör tagjai nagy kedvvel dolgoztak s munkájuk sokoldalú s komoly érdeklődést mutatott. Főleg a műfordítások és tudományos tárgyú értekezések terén fejtettek ki hasznos tevékenységet.” [58] Gaál Mózes figyelemmel kísérte Babits tevékenységét, s azonnal észrevette az önképzőkör életében bekövetkezett minőségi változást. Az *Értesítőben* ezt írta: „*Babits Mihály*, a kiváló költő-tanár vette át ebben az évben a kör vezetését, az ifjak munkájának irányítását. Fiai nagy lelkesedéssel dolgoztak s főleg a VIII. osztály tanulói közül többen mintaszerű buzgóságról tettek bizonyosságot.” Az igazgató azt is kiemelte, hogy a Széchenyi Kör tagjai „működésük körébe a kéz ügyességet, technikai készséget is belevitték.” Már azt is észlelhette, hogy az új szakosztály hatására a tanulók között három francia és két angol nyelvtanuló csoport alakult. Az idegen nyelv tanulására való ösztönzésben Dienes Pál tanár, Babits barátja is „élénk részt” vett. [59]

A világháború első tanévében, 1914/15-ben is tovább folyt az intenzív önképzőköri munka. A rendes gyűléseken bemutattak tizenhat zeneszámot, hét önálló szépirodalmi művet, két szavalatot, öt műfordítást, hét természettudományi dolgozatot, egy történelmi tanulmányt három ismeretterjesztő előadást, három életrajzi tanulmányt és egy ünnepi beszédet. Babits így jellemezte az önképzőkör tevékenységének akkori törekvéseit: „A kör munkássága ezidén inkább a komolyabb tanulmányok

felé hajlott. A bírálatok színvonala a a valyihoz képest emelkedést mutat: számos bíráló maga is az önálló értekezések sorában foglalhat helyet.” [60]

A világháború sokféleképpen érintette hatását az iskola életében. A hadba vonult tanárokat helyettesíteni kellett. Babits *az 1914/15-i tanévre szabadságot kapott, de erről lemondott, hogy tanártársai segítségére legyen.* Gaál Mózes nagyra értékelte Babits tettét: „Ki kell emelnem Babits Mihály r. tanár ügybuzgalmát is, aki a számára engedélyezett egy évi szabadságról önként lemondott, s beállott a megfogyatkozott sorok közé, hogy velünk dolgozzék.” [61]

Babits a világháború első két évében töretlenül, felelősséggel végezte iskolai munkáját. *De szemléletében, világlátásában döntő változás következett be a háború hatására.* Később úgy emlékezett vissza erre a nagy belső átalakulásra, hogy az eddig „felelőtlenül dudolgotó költő” úgy érezte, „mintha minden szaváról számot kellene adnia, túl az irodalmi fórumokon, önmaga és az egész világ előtt.” Nem rejtőzködhetett tovább „a költészet finom játéka közé.” Az embertelenség világában védenie kellett kincseit, amelyek „a magyarság és az emberség kincsei” is voltak. Az álmodóból küzdő lett.”

Babits a *Nyugat* 1915. augusztus 16-i számában jelentette meg *Játszottam a kezével* című szerelmi költeményét. A vers „játék költői képekkel és hasonlatokkal a női kéz szépségéről”. A vers végén a költő szerelmese kezéről így énekelt: *nagyobb örömmel ontanám/ kis újjáért a csobogó vért,/ mint száz királyért, lobogóért!* A hasonlat önkéntelenül háborúellenes érzületről tanúskodott. Rákosi Jenő — ennek a versnek az ürügyén — dühödt támadást indított Babits és Ady illetve az egész *Nyugat* ellen. A felárgolt vita során Babits tanársága is előkerült; nemcsak a költőn, a tanáron is ütöttek. A *Budapesti Hírlap* 1915. október 20-i számában Rákosi Jenő Dunántúli néven a többi között azt hangoztatta, hogy az, aki ezt a verset írta, „magyar állami gimnáziumban az állam jóvoltából hazafiságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket. Milyen lehet egy olyan ember hazafias érzülete, aki ebben a rettenetes hekatombák alatt nyögő időben ilyen cinikus kijelentésre hajlandó...” Amikor az *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönyének* november 1-i számában Ady Lajos — válaszolva Rákosi cikkére — azt kérte, hogy Dunántúli „ne fedezzen fel minden héten egy hazaáruló tanárt, hiszen amiért egy tanár valamely kérdésben más véleményen van, mint ő, azért talán még nem árulta el a hazát?” Rákosi még dühödebben támadta Babitsot, sőt most már nemcsak rá, hanem az egész tanárságra ütött. A *Budapesti Hírlap* november 4-i számában ezeket írta: az állam az „ellenségtől szorongatva” áldozatra szólítja fiait, „És akkor kiáll egy középiskolai tanár úr..., és azt mondja: mit lobogó, mit király, mit nekem mindez: szeretőm kisujja több nekem mind ennél a haszontalanságnál.” A fiatalság pedig „szívében meghasonolva néz a lobogóra és a tanár úrra: kinek higgyen?” Rákosi erre a következtetésre jutott: „Itt az ifjúság megrontásáról van szó. Egy rothadásról, amelyet a Középiskolai Tanáregyesület *Közlöny-e* pártol, fedez és védelemez, és amellyel foglalkozni kell, amíg nem késő.” Később az *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye* illetve maga a Tanáregyesület vezetősége ki-
lépett a megtámadott tanárt védők soraiból.

Hogy reagáltak a tisztviselőtelepi gimnáziumban a hazafiatlansággal vádolt Babits körüli vitára?

Gaál Mózes igazgatót mély humanizmusa megóvta attól, hogy a háború di-
csőitőinek, a hősiesség nagyhangú hirdetőinek a táborába álljon. A főgimnáziumban is azt a szemléletet alakította ki, amelyik elsősorban a háború okozta szenvedésekre reagált, azokat igyekezett saját lehetőségeivel enyhíteni. Nem hirdetett háborúellenes gondolatokat, de nem tartozott az éljént kiáltók közé sem. Gaál a családi érzés új megnyilvánulásaira irányította a tanárok, tanulók figyelmét. A hadbavonult tanárok-

kal, volt tanítványokkal leveleztek, a hozzátartozókat felkeresték. A kórházakba szállított sebesülteknek ajándékokat gyűjtöttek. Gaál Mózes 1914 októberében új „intézményt” létesített a főgimnáziumban, a *Diák Asztal*-t, hogy ingyenes étkezést biztosíthassanak „a hadbavonult szegényebb sorsú szülők gyermekeinek.” Az 1915/16. évi *Értesítő*ben az igazgató azt is kiemelte, hogy a református vallástanár nem végzett „háborús vallástanítást.” „Nem hirdette az ellenség gyűlöletét”, ezt a parancsot igyekezett „tanítványai lelkében elmélyíteni”: „Szeresd felebarátodat, mint te magadat.” [62]

Gaál Mózes — lehetőségeihez mérten — mindvégig Babits pártján állt.

Rákosi Jenő vádjainak hatására a tantestület tagjai értekezlet elé vitték az ügyet. Két tanár szólaltatott meg itt disszonáns hangokat, de Gaál Mózes azzal lezárta az ügyet, hogy Babits hajlandó nyilatkozattételre. A nyilatkozatban, amit több fővárosi lap november 7-én közölt, Babits hangsúlyozta, hogy a *Budapesti Hírlap*ban ellene intézett támadásokra nem akart reflektálni, de mivel tanártársai hazafiságát is kétségbe vonták kijelenti: „...bár mindenkinek joga van megjelent költeményeimet tetszése és nem tetszése szerint magyarázni, senkinek jogát sem ismerhetem el arra, hogy ártatlan vessorok rosszindulatú kommentálásából tanári tevékenységem megrágalmazására, vagy éppen az egész magyar tanárság meggyanúsítására terjedjen ki.”

A *Népszava* a nyilatkozat megjelenésekor Rákosinak nemcsak „irodalmi ítéseti kéjelgés-ét utasította vissza, hanem nyíltan szemére vetette azt is, hogy rágalmazó cikkeivel Babitsot, a középiskolai tanárt lényegében följelentette a miniszternek, „hogy ilyen tanárra nem szabad bízni az ifjúság nevelését.”

A vita tovább folyt Babits mellett és ellen, két világnézet, két irodalomszemlélet csapott össze benne. December végére az irodalmi háború befejeződött. [63] Babits, a tanár fölött a minisztérium 1916. januárjában ítélkezett: *elmozdították tanári állásából és áthelyezték a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatósághoz.*

Gaál Mózes most azt tette, amit tehetett. Az 1915/16. évi *Értesítő*ben a 38. lapon azt közölte, hogy Babits 1916. február 1-én megvált az intézettől és „más munkakörbe osztották be.” Így méltatta érdemeit: „Babits Mihály értékes tanári munkásságát, melyet három éven át fejtett ki iskolánkban, e helyütt is elismerni tartozó kötelességünk, melynek örömmel teszünk eleget. Rátermettségét a „Széchenyi kör” vezetésében, s itt kifejtett szerető buzgalmát, a komoly és tartalmas önképzés céljának kitűzésében, az ifjak művészi törekvéseinek gyámolításában megbecsülendő értéknek tekintjük.

A Széchenyi Önképzőkör 1916. március 7-én tartott rendkívüli zenei ülésén a volt tanárelnök érdemeit jegyzőkönyvben örökítették meg. „Hálásan köszönjük — olvassuk a Babitsnak elküldött jegyzőkönyvi kivonatban —, hogy nagy tudását önképzésünk érdekében érvényesítette.” A jegyzőkönyvi kivonatot Gaál Mózes is aláírta.

Babits Mihály a *Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóságra helyezéséről és ottani helyzetéről* 1918-ban az *Élet*ben így nyilatkozott: „Felfüggesztettek tanári állásomtól... és büróba tettek. Két napig bírtam a hivatali munkát. Nagy utánjárásra szabadságot kaptam...” Herczeg Ferenc közbejárására 1916 novemberében *ismét tanári állást kapott a VI. kerületi főgimnáziumban.* A *Nyugat* 1917. március 1-i számában megjelent nagy háborúellenes verse, a *Fortissimo* miatt a folyóiratot elkobozták, ismét megindult ellene a sajtóban a támadás, de tanári állásához most nem nyúltak. 1918 februárjától három hónapos betegszabadságot kért és kapott a minisztériumtól. *1918 szeptemberében már nem kezdte meg a tanítást, betegségére hivatkozva kérte ideiglenes nyugdíjaztatását.* Az *Élet* riporterének 1918-ban ezt nyilatkozta: „Én most teljesen az irodalomnak adom magam és otthagynom a tanárságot. Szerettem a tanárságot, nagyon sok pedagógiai akarat van bennem, de fárasztó munka volt. Kétféle munkát nem le-

het végezni, ezután már teljesen az irodalomnak élhetek.” 1923-ban, a *Magyarország* december 8-i számában szintén a tanári pálya iránti hajlamát, vonzalmát hangsúlyozta, majd ezt vallotta: „...derék tanítványokat neveltem, akikre büszke vagyok. Mégis, itt a fővárosban hamar éreztem, hogy az iskolától válnom kell, mert egy nagyobb iskola vár, melynek padosoraiban egy egész nemzet ül.”

* * *

Babits a *forradalmak idején is érvényesítette a benne élő „pedagógiai akarat”-ot.* Nagy figyelemmel kísérte és *támogatta az ifjúság új törekvéseit.* Két ifjúsági folyóiratban találkozunk az írásával. A polgári radikálisok kezdeményezéséből született *Új Világ* című, az ifjúság számára szerkesztett lapban, az 1919. februárjában megjelent első számban tette közzé *Az igazi haza [Cikk a Szózatról]* című írását. 1919. március 15-én megjelent a *Magyar Diák* első száma azzal a céllal, hogy irodalmat közöljön „diákoktól diákoknak.” A *Néhány szó lapunkról* közlése szerint a szerkesztők arra törekedtek, hogy „a nyílt oldalakon” edződjék meg „a toll a diákok kezében.” Babits a *Magyar Diákhoz* című írását az első szám harmadik lapján közzétette. „Üdvözlöm az ifjúságot — szólta Babits köszöntője —, az ifjú szellemet, mely gazdagodni és erősödni akar; a gazdagságának és erősödésének eszközeként az irodalmat választotta.

Van-e nagyobb célja az irodalomnak, mint a fiatal lelkeket meggazdagítani? Az irodalom csak eszköz; a cél a lélek ereje.

Az irodalom, ez a lélekben lemintázott élet, legyen az élet *palaestrája* számotokra, fiúk! Szent játék ez is, mint minden játék, amíg igaz gyermekek és igazi alázatos gyermekességgel játsszák.” [64]

A pedagógusok előtt nagyjelentőségű előadást tartott. A kéziratban fennmaradt vázlat szerint Babits kifejtette véleményét a régi és az új iskoláról: az iskola funkciójáról a forradalomban. Így szólt: „Hiába nyitják ki a börtönajtót, ha a rab nem veszi tudomásul, hogy nyitva van és nem akar kimenni.

Az igazi szabadság a lelkekben van.

A jelképi forradalom csak a börtönajtó megnyitása. Kinek feladata végrehajtani a *valóságos* forradalmat és kivezetni a börtönből a lelkeket, amerre végre már szabad az útjuk?

Nekünk, tanítóknak.

A forradalom alapkövét a magyar nép letette okt. 31-én.

De az alapkőletéttel még nincs készen a ház, az csak egy hivatalos pátens az építésre.

Az igazi munka most kezdődik.

S ez a munka az iskolákban folyik sokkal inkább, mint bárhol másutt.

És mégis: azt lehetne mondani, hogy a forradalom nem rótt új munkát az iskolára, csak szabadabbá tette a régi munkáját.

Az iskola abban a szerencsés helyzetben van: természetes munkája összeesik a forradalom munkájával.

Forradalmi munka volt, már a forradalom előtt. Mert forradalmi munka a nép felvilágosítása, oktatása, az igazság megmutatása!

Aki az igazságot ismerte, az csak forradalmár lehetett már akkor.

De az iskola munkáját forradalmi munkáját ezer módon feszélyezték, gátolták.

Az állam az iskolának színteg barátja, valóságban titkos ellenségének érezte az iskolát, s ellensége volt az iskola igazi természetes céljainak.

A forradalom visszaadta az iskola természetes jogait, de e jogokat egyszersmind *kötelességekké* emelte...”

A vázlatos kézirat következő részeiből az a gondolat olvasható ki, hogy az iskola kötelessége az „igazság” hirdetése. „Mély bölcsessége a magyar nyelvnek, hogy egy szóval hívja a *veritast* és a *justitiát*.” Aztán utalt „az oktatás és nevelés összefüggésé”-re a régi iskola munkájára, amelynek lényegét így jelölte meg: „ostobaság és gonoszság”.

„Itt nem *lehett* eddig igazat írni. Most megnyíltak a kapuk.

Kiírtani a háborús világnézetet — (Az iskola vezekeljen bűneiért.)”

Az igazság hirdetéséhez — fűzte tovább a gondolatait — „bátorság és szabadság” kell, e kettő „az igazság apja és leánya.”

Az előadás végén így utalt a jövő feladataira, a holnap iskolájára: „De mégsem elég az igazság. Minden igazság múlta és jelenre vonatkozik. Mi *jövőt* akarunk, újat, ami még nincs, alkotást, *munkát!*” [65]

Babitsot a *Tanácsköztársaság idején „egyetemi rendes tanítóvá”* nevezték ki. Első előadását azzal a mondattal kezdte, hogy „meghajtja a tudomány komoly zászlóját a forradalom vörös lobogója előtt.” [66]

A fehér terror kezdetével véglegesen lezárult Babits tanári munkássága. A költő a „nagyobb iskolá”-ban is, amelynek padosaiban egy egész nemzet ül”-t, gyakran idézte a kisebb iskolában, a gimnáziumokban töltött tanári évek emlékeit. Tehette ezt, hiszen értéket hagyott a katedrán.

„Mennyiben lehet az iskolában hatni a gyermek erkölcsi fejlődésére?”

A múlt század utolsó éveitől kezdve egyre szenvedélyesebb vita bontakozott ki a középiskola oktató, nevelő munkájáról. *A munkásmozgalom és a radikális polgári értelmiség képviselői támadást intéztek a feudális szemléletű, a régi eszményeket konokul védő középiskola ellen.* A századelőn a polgári radikális értelmiség folyóirataiban, a *Huszdik Században* szisztematikusan ismétlődött a középiskola munkájának kritikai elemzése illetve elutasítása. A Társadalomtudományi Társaság 1905-ben polémiát kezdeményezett a középiskola oktatási, nevelési kérdéseiről. 1906-ban a *Vita a középiskoláról* című kötetben megjelentetett cikkek többsége kemény, egyértelműen elutasító ítéletet fogalmazott meg a középiskoláról — avatagnak, tudománytalannak, klerikalisnak, haladásellenesnek minősítve azt.

A pozíciót védő konzervativizmus képviselői sem hallgattak.

Voltak olyanok, akik *makacsul ragaszkodtak a régihez, akik mindenféle változtatástól mereven elzárkóztak.* Ők voltak az 1883-i középiskolai Tanterv védelmezői, akik azt hangoztatták, hogy „a hiányos törvény is jobb a számtalan változó jónál”, hogy a középiskola nem rég „létesült alapjának megbolygatásával... megakasztjuk középoktatásunk szerves fejlődését, megsemmisítjük a folytonos munkálás biztonságát és sikerét.” [67]

A konzervatív tábor legtöbb képviselője szintén elégedetlenségét fejezte ki a középiskolával szemben: erőtlennek és hatástalannak tartotta nevelő munkáját. A közben kiadott 1889. évi Tanterv és az 1903. évi Utasítás az erkölcsi nevelés fontosságát hangoztatta és ennek érvényesítését írta elő a középiskolában. A hazafias és vallásos erkölcsi eszmék védelmezői azért szálltak síkra, hogy a középiskolák az erkölcsi nevelésnek a Tantervben és Utasításban megfogalmazott elveit hatékonyabban, korszerűbben valósítsák meg.

Négyessy László, az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1907. és 1908. évi rendes közgyűlésén az elnöki megnyitóban a középiskolák erkölcsi nevelésének kérdéseivel foglalkozott. *A régi eszmények: a hazafias és vallásos szellem védelmében szólt.* Ezeket a gondolatokat hangoztatta: „Új életnézetek, új társadalmi szükségletek és törekvések nyomulnak előtérbe... Az iskolának nem feladata előljárni az eszmék harcában; rendeltetésénél fogva inkább konzervatív jellegű intézmény s az emberiség erkölcsi és szellemi javainak megőrzésére és átörökítésére van hivatva; de viszont nem

is zárhatja el kapuit a kor nagy kérdései elől...” A szociális mozgalmakra gondolt Négyesy, amik hadat üzentek „az anyagi tőkének”. Az igazságtalan anyagi ellentétek csökkentését ő is helyesnek tartotta, de szembeszállt „a szociális mozgalmak... olyan irányzatá”-val, mely hadat üzen nemcsak az anyagi tőkének, hanem az erkölcsi és szellemi tőkének is, megtámadja az iskolai nevelés rendszerét s kétségbe vonja a hazafias és vallásos szellem jogosultságát.” Négyesy elítélte a nyugati kultúra iránt érdeklődőt is, mert szerinte az ilyen „...lenéz minden hazait...” „...ha Nietzsche, vagy Wilde Oszkárba, vagy az impresszionista kritikába belekostolt, többé nem ízlik neki semmi abból, amit magyar toll írt...” Négyesy így határozta meg az „új életnézetek”, az „új társadalmi törekvések” elleni harc eszközeit, fegyverét: „Nem sekélyes nemzetieskedés, vagy sekélyes vallásosság lesz a védekezés eszköze sem; frázisra, hypokrizisre nevelni nem szabad őket (ti, a tanulókat — HA.), hanem mi magunk a legmodernebb szempontokra helyezkedve mutassuk ki és éreztessük a régi eszmények állandó értékét. ...A modern szempontokkal szemben, melyekkel a külső tényezők tanítványainkra hatnak, szereljük fel magunkat modern érvekkel...” „...Az ifjúságot nem szabad kisiklani engedni kezünk közül.” [68]

*A pedagógiai lapokban, folyóiratokban is sürű egymásutánban jelentek meg írások a középiskolai erkölcsi nevelésről. A Magyar Pedagógiában, a Magyar Pedagógiai Társaság folyóiratában a Magyar műveltség, magyar iskola című cikk szerzője például 1908-ban olyan hazafias nevelést követelt a középiskolától, amelyik elzár a világtól, lemond más népek kultúrkincsienek megismeréséről, amelyik szembehelyezkedik a haladás eszméivel s amelyikben a szociális problémák fel sem tűnnek. „Vannak magyar céljaink — olvassuk a cikkben —: a magunk útján ezek felé kell törekednünk, nem nézve azt, hogy más, nagyobb és boldogabb nemzetek más úton járnak, más célokra törnek.” „Nemzeti eszményünk az erős magyarság: ...iskolánk is az egyetlen és fenséges cél szolgálatában álljon!” Tanárképzésünk illetékeseit pedig arra figyelmeztette, hogy „csak magyarságukban erősen megedzett” tanárjelölteket küldjenek külföldre ki; mert megeshetik, hogy egyik-másik bár nagy tudósnak, de nemzeti eszményeinktől merőben idegen érzésekkel s gondolatokkal átitatottan kerül haza.” A tanárképzés új szempontját így jelölte ki: azokat a tanárjelölteket, akik „szeretettel dőzsölnek idegen eszme-áramlatok körében” „a nagyvárosi élet fertőzőtebb levegőjéből egy-két évre tősgyökeres magyar vidékekre kellene küldeni...” [69] A Magyar Paedagógia cikkeiben — az erkölcsi nevelésről szólván — egyértelműen állást foglaltak a vallás-erkölcsi nevelés mellett is. A Magyar Pedagógiai Társaság 1910. évi közgyűlésén Finánczy Ernő tartott előadást *Az iskola feladata az erkölcsi nevelésben* címmel. A többi között hangoztatta a „hit erejének” jelentőségét, a vallásoktatás nélkülözhetetlenségét a lelki műveltség kialakításában, s utalt arra, hogy a „hitélet” kérdései iránti közömbösség legfőbb okát a vallásoktatás módjában kell keresni. „...mély és őszinte vallásos érzelmeket még eddig soha senkiben sem sikerült definiálni, formulákkal, elvonít tételekkel felkelteni.” Azt követelte, hogy a „pedagógiai szempontoknak sokkal nagyobb mértékben kell érvényesülniök.” [70]*

A szabad gondolat, a forradalmat érlelő eszmék térhódításakor a klerikalizmus is szervezni kezdte táborát, újult erővel ellentámadásba kezdett. Fő bázisát a kultuszminisztériumban igyekezett kiépíteni, mert jól tudta, hogy a szabad gondolat ellen az iskolában kell felvértezni a diákokat. 1906-ban gróf Zichy János lett a miniszter, a középiskolai ügyosztály vezetője pedig Szalai báró Barkóczy Sándor, akinek agresszív, felekezeti szempontokat érvényesítő programját már megismerhettük. 1908-ban megjelent a *Magyar Középiskola* című katolikus folyóirat. Ennek a hasábjain sorjázta sűrűn az áporodott konzervatívizmust, a harcos klerikalizmust, a bigott haladásellenességet árasztó cikkek. Az első szám hírt adott a Katolikus Középiskolai Tanár-

egyesület megalakulásáról és célkitűzéséről: „*A Katholikus Középiskolai Tanár-egyesület az egyház... kultuszmissziójának jegyében született meg, amelyet másképpen katolikus restaurációnak is mondunk.*” [71] Megkezdődött a Mária Kongregáció megszervezése nemcsak a katolikus, hanem az állami középiskolákban is. Az eredetileg a Mária-kultusz ápolását szolgáló egyesület ekkor a lelki terrorral igyekezett hatalmában tartani nemcsak a diákokat, hanem a tanárokat is. A Kongregáció prefektusa Barkóczy Sándor lett.

Amíg az *Országos Középiskolai Tanár egyesület Közlönyében* és a *Magyar Paedagógiában* az erkölcsi nevelésről szólván a burzsoá tartalmú hazafias, nemzeti nevelés elsőbbségét domborították ki vagy a hazafias és valláserkölcsei nevelés egymásmelletti-ségéről szóltak, addig a *Magyar Középiskola* egyértelműen a valláserkölcsei nevelés primátusát hangoztatta. *A valláserkölcsei nevelés középiskoláinkban* című cikk szerzője szerint a „szociális tanok”, a „tudományos kutatásnak... minden okeszerű tradícióval ellenkező, véglegesen meg nem állapított eredményei”, „az irodalom frivól, érzéki esekélyesedései”, „a túlzott szabadelvűség” stb ellen a középiskola csak úgy tudja eredményesen felvenni a harcot, ha a valláserkölcsei nevelést állítja munkája központjába. A cikk szerzője „pozitív hatású eszköz”-ként említette a többi között „a vallásos jellegű írásbeli dolgozatokat, melyek tárgya az Isten imádása, a hit, vallás és tudomány egyezése, a reformáció, a vallásos ember és a nagy természet.” [72]

A középiskola erkölcsi nevelése központi probléma lett.

Ekkor, 1908-ban jelentette meg Babits az *Erkölc és iskola* című cikkét. [73]

Babits az értelem művelésénél fontosabbnak tartotta az erkölcsi nevelést: „...az értelem másodlagos az emberben s az első az akarat.” „S vajon mit teszünk mi? — kérdezte —. Megtanítjuk a gyermekeket az accusativus cum infinitivóra, megtanítjuk a kétismeretlenű egyenletek megoldására. Szép és jó. De vajon ez az, ami az embert emberré teszi?”

Az erkölcsi nevelést elsőrendű, életbevágó ügynek, az emberiség legnagyobb ügyének minősítette. Ezt írta: „Az élet fejlődés, nem magunkért vagyunk, hanem gyermekeinkért, s az egész jelenünk csekélység.” „...a mai nemzedék célja a jövő nemzedék jobbá nevelése s a mai ember olyan valami, amit fölül kell múlni; mit tettek, hogy fölülmuljátok?”

Jól látta az iskolai erkölcsi nevelésnek az egész életre kiható erejét: „S ha az értelmet tekintve igaz az, hogy az egész életünkben abból táplálkozunk, amit gyermekkorunkban gyűjtögettünk, s az egész élet csak arra való, hogy gyermekkorú benyomásokat feldolgozzuk: méginkább igaz erkölcs szempontjából, hogy az ember sorsát gyermekkorában (gimnazista korában) eldönti: ...a gyermek a férfi atyja, mint Wordsworth mondá.” „...van az iskolának erkölcsi hatása, van most is és pedig kiszámíthatatlan nagy...”

Ezért hangoztatta a tanárok felelősségét az erkölcsi nevelésben. S erről csak drámai erővel, a lekiismeretre hatva tudott szólni: „...meg kell döbennünk, ha elgondoljuk, hogy sokszor, mi, a nevelők, mi akikre az emberiség legnagyobb kincsét, jövőjét bízta rá, bűnös meggondolatlanságból még rontottunk, ahol javítanunk lehetett s kellett volna: s könnyen vettük hivatásunkat, mint olyat, ami ha sikerül, jó, ha nem sikerül, nem baj; saját kényelmünknek áldoztuk fel azt, ami fontosabb, mint a jelennek minden ügye együttvéve.”

Babits az erkölcs fogalmának definiálásakor nem szólt a vallás szerepéről az erkölcs kialakításában. Az erkölcs tartalmába nem épített bele a hivatalosan képviselt felfogásból sem nemzeti, sem vallási jegyeket, elemeket. Kimondatlanul is az iskolákra erőszakolt erkölcsi felfogástól határolta el magát, amikor így értelmezte sajátosan és bátran az erkölcsöt: „Mi az erkölcs? A lelki egészség és nagy részében a testi

egészség is, sőt maga a sors.” A lelki és a testi egészség a gyermek érdekét, jövőjét szolgálja, ezért egyetemesebb és emberibb célkitűzés, mint az, amit az iskolákban a gyermek érdekeitől függetlenül, egy politikai szemlélet védelmében érvényesítettek. A „sors” bevonása az erkölcs fogalmába utalás az öröklött tulajdonságok, hajlamok szerepére az ember életében. Ha a Babits megfogalmazta erkölcs tartalma értékesebb is annál, amit a félfudális, klerikális szemlélet képviselői megfogalmaztak, ugyanakkor kevesebb is annál, amit ekkor a munkásmozgalom és a polgári radikalizmus gondolkodói az erkölcs tartalmába beépítettek.

Babits az erkölcsi nevelés szempontjából *károsnak minősítette azokat a módszereket, amiket az egyházak alkalmaztak*: az erkölcsi prédikációt, az állandó megtérésre intést, a fogadalmak tételére ösztönzést. Az erkölcsi nevelés e módszerei megakadályozták azt, hogy egészséges lelkületű ifjúság nőjön fel. Babits lényegében a lelki terror eszközei ellen emelte fel a szavát, amikor ezt hangoztatta: „A folytonos nagy megtérések, erős fogadások, erkölcsi rázkódtatások csak izgatottá s lassanként kétségbeesetté teszik a gyermek kedélyvilágát, anélkül, hogy a javulást előidéznék.”

Babitshoz hasonlóan Kaffka Margitot is ebben az időben foglalkoztatta visszavisszatérően a klerikális, a zárdai nevelés tartalma és módszere. Őt is gyermekszeretete, pedagógiai érzéke, az ifjúság iránti felelőssége ösztönözte arra, hogy kérélelhetetlen ostromozója legyen annak a klerikális nevelésnek, amelyik megfertőzi, tönkreteszi az ifjú lelket. Bírálata erejét kedvezőtlen személyes élményei is fokozták. Nincs senki a magyar írók között, aki a zárdai nevelés hibáit oly világosan látta volna és olyan könyörtelenül elítélte volna, mint Kaffka Margit. A dokumentum-jellegű, 1904-ben kiadott *Levelek a zárdából* című kis írásától kezdve az 1917-ben megjelentetett *Hangyabolyig* számos szépirodalmi alkotásában találunk utalásokat a zárda egészségtelen nevelési eljárásaira. A *Levelek a zárdából* éppen egy felizgatott, megrémített a pokol borzalmaival kétségbeesett gyermeki lélek sikolya. [74]

Babits nemcsak a vallás erkölcsi nevelés, hanem *a hazafias nevelés módszereivel sem értett egyet*. „Mit csinál e célból ma a tanár?” — tette fel a kérdést Babits. Tömör válasza egyértelmű elutasítása a korabeli tanári gyakorlatnak: „...erkölcsileg elegendő a történelmet és az írók műveit... A beszéddel, az olvasmányokkal, az erkölcsi leckékkel egyáltalán nem nyugtathatjuk meg lelkiismeretünket.”

Babits itt is az egyes tantárgyak tanításakor megkövetelt elveket és eljárásokat támadta, az iskolai oktatástól megkövetelt nevelést utasította el. Az iskolai nevelés fundamentumát kezdte ki.

A Tantervben kiadott *Utasításokban* is sorjázta az ilyen jellegű megállapítások: „a *Toldi* olvasása során az egyenességet, rettenhetetlenséget, igazságosságot, a vallásosságot, az intézmények és kötelek tiszteletét, az elnyomottak iránti részvétet, a gyöngédséget, lovagiasságot és nagylelkűséget bizvást *mint nemzeti vonásokat lehet bemutatni*.” [75]

A pedagógiai lapokat elárasztották az iskolai oktatás hazafias erkölcsi hatásával foglalkozó írások. Tipikusnak mondhatók azok a megállapítások, amiket az *Erkölcsi nevelés, mint magyar nemzeti probléma* című cikk szerzője fogalmazott meg a *Magyar Pedagógiában*. Az erkölcsi nevelésnek politikai célja van, a magyar faj felsőbbrendűségét kell szolgálnia: „*Ebben az országban a magyar fajnak kell erkölcsileg legmagasabban állnia, hogy uralkodó faj maradhasson... Az erkölcsi megújulás tehát a nemzetre életkérdés.*” A múltban erkölcsi komolyság jellemezte a magyarság életét, ez tette a magyart „államalkotó fajj”, a múltat kell példaként az ifjúság elé állítani ma, amikor „a családi életben a ledérség...”, „az irodalomban és színházban a pornográfia”, „munkásaink közt az amerikázás”, „a hazaszeretet gyöngülése,

az áldozatkészség hiánya”, „vallásos téren a vakgyűlölet”, „ifjúságunkban a protekciósítás” stb. uralkodik. Akkor lesz erkölcsös az ifjúság, elsősorban a középiskolás és egyetemista ifjúság, ha visszatér „nemes hagyományaihoz”, ha kiégeti lelkéből „az idegen méletyt”, ha kiveti szívéből „a rút felekezeti és pártgyűlölködést”, ha kiégeti lelkéből „a tisztátlan ledérség méletyét”. Ezt az erkölcsi eszményt kell kialakítani a tantárgyak nevelőhatású oktatásával. A múlt magyar irodalma alkalmas is erre, mert „erkölcsi komolyság jellemezte... a legújabb időkig. Miként népköltészetünk, úgy irodalmunk is a legtisztább eszmények kultuszában égett; magyar írók tollát erkölcsi piszokkal nem szennyezte be soha.” A történelmi és alkotmánytani oktatás az erkölcsi nevelés bázisa lehet, ha „erkölcsi evolúciójában tünteti fel az emberiséget”, ha a „kiváló” történelmi egyéniségeket úgy mutatja be, mint „egy-egy elvont erkölcsi igazságnak vagy nemzeti vonásnak” a megtestesítője stb., stb. [76]

Miután Babits elvetette a korabeli iskolák gyakorlatát az erkölcsi nevelésben, felvázolta a maga elveit és módszereit.

Az erkölcsi nevelés során Babits a legfontosabbnak a gyermek lelkivilágának ismeretét, megértését, az életkori sajátosságok tudomásul vételét és tiszteletben tartását tartotta. A vallás-erkölcsi nevelés apostolai e korban alapvetően az elvekről, célokról szóltak, a nevelés eszközeit is elsősorban a célból eredeztették, de a gyermek, akit formálni, nevelni akartak, a maga jellegzetességeivel, benső énje teljességével nem került bele ebbe a nevelési koncepcióba. A gyermek nem lett meghatározó tényező, Babits másképpen hangsúlyozott. Ha a gyermekhez lelki életének sajátosságaitól idegen módszerekkel, eljárásokkal közeledünk, akkor biztos nem a nevelés sikere, akkor a nevelés „teljesen a lehetőség kérdése.” Ezzel a problémával viaskodva vetette fel a kérdést: „Mennyiben lehet az iskolában hatni a gyermek erkölcsi fejlődésére?” Ekkor idézte Payotnak, az *Education de la volente* szerzőjének mondatait: „Mindent tehetünk eszméink ellen: ezek tehetetlenek, — semmit emócióink ellen: ezek mindenhatók.” „Notre situation seuble désempérée. Helyzetünk kétségbeesettnek látszik.”

Babits nem fogadta el a biológiai determinizmus képviselőinek a nevelésről vallott pesszimista gondolatait, de azt nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a gyermek negatív hajlamaival szemben nem minden nevelési mód eredményes, pozitív hatású.

Ahhoz, hogy hatni lehessen a gyermekekre, belülről kell látni és megközelíteni őt. Babits nagyon is bonyolultnak, összetettnek tartotta a gyermek lelkivilágát. Ezeket a mélylélektan hatásáról is tanúskodó gondolatokat hangsúlyozta: „Mert a gyermek lelke alapjában nemes, mint az átlag felnőtté.” „A gyermek lelkének mélységei vannak, amelyeket mi legfőljebb emlékeinkből sejtethetünk. Őt még izgatják olyan problémák, melyekre közülünk csak a zseni gondol. Agyában az élet szűz és friss benyomásai élénkebb életre kelnek, Nagyobb és fontosabb előtte minden s szeme, a művész szeme. Gondolatai izgatóbbak, érzései nagyobbak. Éppen ezért a gyermek jobb és romlottabb, mint mi. Mert ne áltassuk magunkat: gyermekeink romlottak, mélységesen romlottak, ahogyan csak a nemes kedély lehet romlott és beteg. Képzeik gyakran perverz, éppen ezért, mert öntudatlanul azok. S a tavaszi ébredés nagyobb megrázkódtatásokkal jár, mint Frank Wedekind is képzelné. Azon kívül a gyermekben a legkisebb erkölcsi kétely pusztítóbb és mélyebben pusztító. Pesszimizmusa feketébb és gonoszsága nagyobb gonoszság. Szenvedélye nagyobb szenvedély. Mindezekért mi is felelősök vagyunk, akiknek személye akaratunkon kívül is a legnagyobb hatással van rájuk. Szülők, tanárok, gondolkodtatok-e már erre?”

Babits nagy hangsúllyal utalt az életkorban robbanásszerűen bekövetkező fejlődés pszichikai problémáira, a serdülő lelki életének ellentmondásos megnyilvánulásaira. „Láttátok-e a tizenhatéves „rossz fiút, aki oly ideges, hogy egy keményebb

szavatokra képes sírva fakadni — írta —. És két napig a legnagyobb jóhiszeműséggel és valóban heroizmussal iparkodik kievickélni az akaratnélküliség borzasztó útvesztőjéből, amelybe jutott. De csak két napig. Nézték-e a most nyúló, serdülő, szórakozott fiút? Homlokán pattanások; szeme... bután messze mered: tudjátok-e? ki ő — a nemzet reménye! A jövő! Láttátok a romlottat, aki dacos, kétségbeesett, mert nem tud megjavulni: s nem éreztek lelkiismeretfurdalást? Nektek kellett volna őt megjavítani. Ti hattok lelkére legtöbbet; de mit tettetek, hogy hatásotok mindig jó és biztos legyen?”

Babits szerint azzal a fegyelmezési móddal: a rendőrködéssel, a büntetéssel, amivel az iskolákban élnek, nem lehet a gyermek lelkéhez férközni, nem lehet „a lélekre, a voltaképpeni akaratra, az igazi erkölcsre” hatni. „Sőt gyakran éppen azokra legkárosabb, akik hajlékonyabbak volnának a javulásra.” Mert felébreszti bennük a dacot. Babits figyelmeztetett a dac helyes értelmezésének fontosságára. Péterfy szemléletében ő is azt hangoztatta, hogy „a dac gyakran nemes tulajdonság és nem a legrosszabbaké.” A tanárok csak azért tartják a legrosszabb gyermeki vonásnak, mert ez okozza nekik a legtöbb kényelmetlenséget. „S egyáltalán nem egész fegyelmi rendszerünk ebből a szempontból van-e felépítve — kérdezte Babits —: a tanárok kényelmének szempontjából? „Tény bármit, csak engem ne háborgass vele!” ez volna a legösszetettebb fegyelmi szabály, amit az ifjúkhöz intézhetnénk. És a legfőbb elv: a tanulók távoltartása a tanároktól!”

Ezt az elvet egyértelműen elvetette, mert szerinte ez „tökéletesen ellenkezik a nevelés lényegével és tökéletesen lehetetlenné teszi az iskola erkölcsi hatásának rendszeres hasznosítását.” Ezért követelte, hogy a fegyelmet Péterfy szellemében kell értelmezni. *A fegyelem ne a katedra és az osztálykönyv, hanem a szív fegyelme legyen!*”

Csak ekkor lehet a jövő feladatát, a közösségi nevelést megvalósítani. Babits az az erkölcsi nevelést a közösség keretében vélte megvalósíthatónak. Mert az iskola igazi erkölcsi hatása „a jellemek egymásra hatása... Ez a hatás pedig kétágu; a tanulóknak egymásra hatása; és a tanár hatása a tanulókra.” Mindkettőben nagy szerepe van a tanárnak, de ezt a szerepet csak akkor tudja betölteni, ha ismeri tanítványait, ha képes leereszkedni „a gyermek lelkének mélységei”-be.

Babits a jövő nemzedék nevelését, mint a legfontosabbat, nemcsak a tanárok, nemcsak a szülők, hanem „az egész társadalom feladatává tette.”

Babits a gyermek érdekei felől kiindulva, a gyermek pszichikumára alapozva ítélte károsnak a korabeli iskolák erkölcsi nevelésének tartalmát és módszereit. Mást nem tehetett, hiszen tanár volt, a kööttségek és kötelelességek pályáján dolgozott. Az is merész vállalkozás volt, hogy a gyermek és a módszer diszharmóniájából kiindulva kárhoztatta azt, amit a miniszter, a tankerületi főigazgató a tanárok hivatából fakadó kötelezettségeként, megvalósítandó feladatoként előírt.

„...az irodalmi nevelés... az emberi szellem minden nevelésnek tengelye.”

A XX. század elején egyre többen keresték a tantárgyak összetartozásának és magasabb egységének elvét. Úgy látták, hogy az 1899-i „enciklopédikus Tanterv” gondoskodott az ismeretek gazdagságáról, de nem biztosította azt a „szellemi kapcsolatot... ami az ismeretelemeket szerves egységbe fűzi. Az egységesítés gondolata napirendi téma lett, „koncentráció” címmel már-már külön fejezetté nőtt. A Magyar Középiskola 1908. évfolyamában megjelentetett *Erkölcsi koncentráció* című tanulmány azoknak a gondolatait összegezte, akik a vallás-erkölcsi és hazafias nevelés hatékonyságának fokozását sürgették a régi eszmények megőrzése érdekében. A cikk szerzője megállapította: a tanulókra nézve a tantárgyak összetartozását „a könyvszík képviseli”; némely tanár nem is hajlandó „magasabb összefüggést” keresni; az Utasítás ajánlotta magyar nyelvi oktatás „nem teremti meg a tárgyak benső tartalmi

kapcsolatát”; a „belülről növvő szerves egységet” „az erkölcsi cél”, „az erkölcsi nevelés” adhatja meg. Így építette fel az „erkölcsi koncentráció”-t biztosító rendszerét: „A tanításnak nem lehet valami külön, az erkölcsi nevelés céljával egyenrangú öncélja.” „...az erkölcsi célnak alá kell rendelni a didaktikait.” „Következésképpen nem szabad beérnünk azzal, hogy annyi olyast nem tanítunk, ami erkölcsöt támad vagy ront, hanem egyenesen olyant, vagy a magában közömböst (pl mennyiségtant) úgy kell közölnünk, hogy az erkölcsi felfogásnak tartalmat, támaszt nyújtson.” „...e követelmény nem jelent erőszakos moralizálást; hisz minden didaktikai tartalomban vannak erkölcsi elemek, azokat csak természetes érvényesülésükhöz kell segíteni.” A központban van a valláserkölcsei cél, és körülötte koncentrikus körökben helyezkedik el a tanítás anyaga. A célt legjobban képviseli a vallástan, ez foglal helyet a belső körben, aztán következik az irodalom, történelem stb és a külső körben helyezkednek el a természettudományok. [77]

Ennek a tanulmánynak a szemlélete egyértelműen a konzervatív körök törekvéseit szolgálta.

Babitsot is foglalkoztatta „az oktatás főcélja”, minden tanulmány közös célja, s ezt a gondolkodásban és a beszédben, az irodalmi nevelésben találta meg. *S Stilisztika és retorika a gimnáziumban* című tanulmánya elején ezt hangsúlyozta: „Gondolkodni és beszélni: nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész középiskolai tanításunk célját. Nem tanítunk mesterséget és nem képesítünk semmi mesterségre. Nem tanítunk ismereteket vagy a feledésnek. Nem tanítunk tudományt: a tudomány nem 10—18 éves gyermeknek való. Művészetet sem tanítunk: azt nem lehet tanulni. Gondolkodni és beszélni tanítsunk.” [78] A tanulmány végén még egyszer összegezte tételét: „Ezt a jó stílust, amely csak jó gondolkodás alapján épülhet, kell elsajátítanod, ezt gyakorlod, ezért olvasol, írsz, beszélsz nyolc éven át és azután is még sok éven át. Oktatásodnak ez a főcélja, minden tanulmányodban ez a cél közös, minden: alkalom, minden: eszköz neki. Ez a tanulmány az egész középiskolán át és minden tárgy körében foly s ez a tanulmány retorikai és stilisztikai tanulmány: más szóval egy magasabb *beszéd- és értelemgyakorlat*.” Babits lényegében az irodalmi nevelésről beszélt, a klasszikus ókorban egy néven retorikának nevezett stilisztika és retorika „filozófiájá”-ról, és tanulmányában azt is akarta megmutatni, hogy „miért lett az irodalmi nevelés s miért marad az emberi szellem minden nevelésének tengelye.”

Babits *a gondolkodás és a beszéd egységét, elválaszthatatlan összefüggését hangsúlyozta*: „Gondolkodni és beszélni: voltaképp egy. Gondolkodás nem képzelhető beszéd nélkül és megfordítva.” „Ezért a retorika, mely gondolkodni s a stilisztika, mely beszélni tanít, voltaképpen egy tudomány: külön nem lehetnek.” Elválaszthatatlannak, mint a test és a lélek; a gondolat a lényeg, a kifejezés a test.” Beszélni és gondolkodni egyszerre tanulunk — „folyton”, „lassan”, „állandó gyakorlással”. Ebben az egységben *a gondolkodás a meghatározó*. Az emberek azért beszélnek sokféle módon, mert „sokféle módon gondolkodnak.”

Szemléletes példákkal mutatta be, hogy *a stílus az ember gondolkodásának tükrö*.

A stílus először elárulja a gondolkodás gazdagságát vagy szegénységét. „A nyelvkincs egyúttal gondolatkincs. Akinek több szava van, több ismerete van.” Mivel semmit sem lehet igazán ismerni önmagában, csak mással összehasonlítva, tanulunk kell idegen nyelvet is, hogy jobban gondolkodhassunk a magunkén. A stílus másodszer „elárulja a gondolat egészségét vagy betegségét.” „...a stílus helyessége a gondolat helyessége.” „Minden rossz mondat törött ablak, melyen át egy rossz gondolatra látni.” „A stílushibák gyűjteménye: nyomorék gondolatok kórháza.” „Az ép gondolat egyenesen megy célja felé s nem tántorog, mint a részeg ember.”

„...a stílus gondolkodásunk fegyelmezettségének fokát árulja el.” A stílus harmadszor a gondolkodás elevenségéről tanúskodik. A szellem elevenségét a „gondolatok könnyed és szabad társulása” teszi. „Minden hasonlít, minden ellentét, minden átvitel az eszmetársítás mozgékonyságának jele.” Kiváló költőt olvasva lelkünk a költő lelkével fut, elképzeljük metaforáit, megértjük célzásait. „Stilisztikailag műveletlen embernek a legszebb könyvek mintha idegen nyelven volnának írva.”

Babits központi gondolata az volt, hogy *gondolkodni és beszélni minden tantárgy tanít*. Babits így érvelt: „Minden nyelvtan és minden irodalom gondolkodni tanít és beszélni. A nagy írók művei stilisztikai és retorikai példatárak s az idegen nyelvekből még jobban megérted a gondolkodás és kifejezés bonyolult masináját, mint a magadéból, melyet már megszoktál. A számtan levezetéseivel, a retorika egy része: a dedukciók tana. A természettan megfigyelésre, a fizika az induktív következtetésre tanít meg. Ha felelsz tanárod váratlan kérdésére, gondolkodni tanulsz; ha összefoglalod, amit tanultál, beszélni.” Ebben a szemléletben gondolkodva hangsúlyozta, hogy „az irodalmi nevelés... az emberi szellem minden nevelésének tengelye.” Ez volt az a „szellemi kapocs”, amivel egységbe fűzte a különböző ismereteket. Így teremtette meg a tantárgyi koncentrációt.

Babits a *gondolkodás és a beszéd fejlesztését mindenki számára lehetségesnek tartotta*. Minden egészséges lélekben megvannak a fejlesztés lehetőségei, csirái, de a gondolkodás és beszéd tudatossá tételéhez szükséges a folytonos és állandó gyakorlás, tanulás. „E csirák fejlesztését első jó olvasmányaid már régen megkezdtek — írta tanítványainak —; irodalmi és poétikai tanulmányaid egyenesen folytatni fogják: de voltaképpen sohasem szünetel az, sem gimnáziumi éveid alatt, sem azután.”

Kereste az *irodalmi nevelésben az élettel való kapcsolatot*. Sőt azt is hangoztatta, hogy az irodalmi nevelés, „a retorika és stilisztika tanulmány ... minden látszat ellenére is nem a könyvek, hanem az élet tanulmánya: nem is tanulmány, hanem nevelődés, edződés az életre. Mint az ókorban ma is egyetlen, legfőbb, leghasznosabb. S legélvezetesebb is. Mert mi lenne élvezetesebb, mint élvezni, hogy napról-napra több ember leszel, használhatóbb, képesebb gondolkodni, kifejezni gondolataidat, megérteni, élvezni másokét, jobb is és erősebb: *vir bonus dicendi peritus*.”

Babits arra hívta fel tanítványai figyelmét, hogy az iskolában „komoly, magas, nehéz dolgokat” fognak hallani, „amilyenekkel a nagyok foglalkoznak, nem mulatságból, hanem kötelességből”; érezniök kell, hogy „az élet felé” közelednek, hogy nekik is az lesz a gonduk, ami a felnőtteknek: „a megtörtént dolgok, a létezők és a megtörténendő”: a „*történet, tudomány, politika*.”

A *történetet* a nemzet léte nagyobb részének tartotta. „Az emberi öntudat alapja az emlékezet; a nemzeti öntudaté a történelmi emlékezet.” „A jelent csak a múltból lehet megérteni: a jövőt csak a múlt alapján felépíteni.” A múltat meglehet ismerni a történelem, a latin és más órákon, a múlt megőrzésének módját, a történetíró műhelyét a retorika-órán. A történetíró művei megismertetnek a kutatás, bírálat módszereivel és úgy fejlesztik a feltaláló és ítélő képességet, hogy annak az élet minden mozzanatában hasznát lehet venni. Az igazi történeti forrásokat éppúgy meg kell ismerni, mint a történelmi hazugságok eredetét. „Kezdetleges ember mindent elhisz, intelligens ember mindent megbírál.” Az adatok kiválogatását és elrendezését is meg kell tanulni. Az eseményekben fel kell ismerni a legfontosabbat, az okot és az összefüggéseket. „Az események okait kutatni annyi, mint az élet gépezetét tanulmányozni.” Az a diák, aki a történetíró elméjét követi, közeljut ahhoz, hogy a történet és az élet eseményeit helyesen fogja fel és a maga kis körében helyesen tudja előadni. „Felfogás és előadás — gondolkodás és beszéd — tulajdonképpen retorikai célok; de más, történeti ismereteket is” lehet nyerni általa.

A tudomány tárgya „az örök jelen”. A jelenvaló törvények keresése más gondolkodást igényel, mint a történeti események megállapítása. Mivel minden tudás tapasztalás eredménye, meg kell tanulni látni, a látottakat általánosítani, belőlük következtetni. A fizika-óra az indukció műveletére tanít, a matematika a dedukcióra. Az ismeretek felébresztésének, nyilvántartásának a módszere pedig az elemzés. Aki e módszereket helyesen használja, az logikus ember.

A politikát az emberi társaság jövője előkészítésének tartotta. A szónok az, akit a jövő érdekli, neki terve van embertársairól és azt el is akarja velük fogadtatni. „A szónoklás tudománya: a rábeszélés tudománya.” A görögöknél, rómaiaknál az élet iskolája volt. A szó hatalma ma sem csökkent, de „csak a jó gondolat harcolhat jó szóval..”, A nem-igazat csak gyöngélművekkel lehet elfogadtatni, a nem-helyeset pedig gyöngé jelleműekkel. A nagy szónok „nem lehet hamis ügy szónoka”; a „jó szónok elsősorban igaz ember.” A nagy szónokok olvasása erkölcsi haszonnal jár: meg lehet tanulni műveikből a politikai alapfogalmakat, a nemzet közjogának alapjait, a különböző politikai viszonyok összehasonlítását, mindazt, amire az intelligens, gondolkodó embernek az életben szüksége van.

Így értette Babits azt, hogy az irodalmi nevelés, a szellem „minden nevelésének tengelye” „az élet tanulmánya”, „edződés az életre.”

Babitsnak az irodalmi nevelésről vallott koncepciójában a tudományos tartalmak domináltak. Olyan koncentrált elvet, magasabb összefüggést keresett, amelyben egyrészt a stilisztika és retorika, mint egységet teremtő tantárgy nemcsak megőrizte sajátos értékeit, hanem kor iskoláinak elméleti szemléletű, adathalmazó tanítási gyakorlatától eltérően magasabb értelmezést is kapott, másrészt a két tantárgy úgy fogta át a többieket, hogy nem veszélyeztette ezek tudományos önállóságát. Nem olyan koncepciót kreált, melyben a nevelés önkényesen maga alá törte, kiforgatta a didaktikai érdekeket. *Nála a pedagógiai szempontok összhangba kerültek a szaktárgyak tudományos szempontjaival.* Ezért utasította el kora bölcs erkölcsi koncentrációs törekvéseit, és kereste az újat, a teljesebb emberré formálót. Nem kora didaktikusaira, nem a nevelés akkori teoretikusaira hivatkozott az *Irodalmi nevelés* című tanulmányában, hanem inspiráló példáért „a művelt ókor szellemi nevelését”-hez fordult. *A mi elveink mérlegén Babits főcélja, az irodalmi nevelés rész-céljának illetve egy feladatnak tűnik, de ennek értékeit be lehet, sőt be kell építenünk a szocialista nevelés célrendszerébe.*

* * *

Babits korának centrális jellegű nevelési, oktatási kérdéseire szólt hozzá. Gazdag műveltségével, pedagógiai, pszichológiai iskolázottságával, korszerű szemléletével olyan gondolatokat fogalmazott meg, amiknek a felhasználásával ki lehetett volna emelni a gimnáziumokat szűkös, szegényes, sivár világukból. A XX. század első két évtizedében különben egymás után fejtették ki véleményüket írók, gondolkodók a nevelés-oktatás problémáiról. Kunc Aladár, a *Fekete kolostor* írója, 1910-ben például a *Nyugatban* szólt a középiskola reformjáról. Koncepciójának olyan középiskola képe rajzolódott ki, amelyik megoldja a jellemképzés, a koedukáció, a nemi felvilágosítás stb. feladatait; amelyik elveti az adathalmazok megtanulására épülő didaktikát, a kísérleteket mellőző természettudományos képzést. Új műveltség átszarmaztatását sürgette, a szociálpedagógia, gyermekpszichológia, tanulmányozását követelte. Dicsérte a munkás-gimnáziumokat, hangoztatta a gyakorlati életre felkészítő középiskola megteremtésének, az internátusok, kollégiumok építésének szükségességét stb. *Sajnos, terveikre, törekvéseikre sem a kultúrpolitika irányítói, sem a neveléstudomány teoretikusai nem figyeltek fel.* Most, a nevelés-oktatás új reneszánsza idején örökségüket érdemes és szükséges élő hagyományunkká avatni.

JEGYZETEK

- [1] BABITS MIHÁLY: *Keresztülkasul az életemen*. Budapest. Nyugat Kiadó. é. n. 13. 1.
- [2] Uo.: 14. 1.
- [3] BOROS FERENC: *Beszélgetések Babits Mihálllyal*. Élet. 1918. II. k. 1105—1106. 1.
- [4] F. J.: *Írók vallomásai — Babits Mihály*. Magyarország. 1923. december 8. 5. 1.
- [5] ILLYÉS GYULA: *Németh László Debrecenben*. Magyar Csillag. 1943. május 15. 613—614. 1.
- [6] BABITS MIHÁLY: *Petőfi és Arany*. Nyugat. 1910. II. k. 1577—1590. 1.
- [7] PÉTERFY JENŐ: *A tanulók fegyelmezéséről*. Összegyűjtött munkái. III. k. 66—79. 1.
- [8] BABITS MIHÁLY: *Hegedüs Pál*. — *Az író és az olvasó*. — Szeged és Vidéke. 1917. november 17. 2—4. 1.
- [9] BELIA GYÖRGY: *Babits Mihály Baján*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1956. 138—151. 1.
- és ÉDER ZOLTÁN: *Babits a katedrán*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1966. 7—20. 1.
- [10] Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1906. 1. sz. 17—18. 1.
- [11] PLATZ BONIFÁC: *Világfelfogás*. TOMA ISTVÁN: *Élet és Irodalom*, című kötetben. Kiadta az „Élet” Irodalmi és Nyomda Részv. Társ. Budapest. 1914. 158—161. 1. Platz — Móra szerint — 1902-ben is ezeket az elveket vallotta.
- [12] Uo.: *A hittan a középiskolában*. Magyar Középiskola. 1909. II. évf.
- [13] ÉDER ZOLTÁN id. m. 21—39. 1.
- [14] *Babits két szegedi levele édesanyjához*. Közli: GÁL ISTVÁN. Tiszatáj. 1973. november. 74—77. 1.
- [15] JUHÁSZ GYULA: *Babits Szegeden*. Juhász Gyula: *Összes Művei*. Prózaírásk. 1923—1926. Akadémiai Kiadó. 1969. 89—92. 1.
- [16] Idézi ÉDER ZOLTÁN id. m. 35—36. 1.
- [17] Babits Mihály: *Az Aranyember*. Szeged és Vidéke. 1908. febr. 13. 5. 1. és Uo.: *A dolovai nábob lánya*. Uo.: 1908. február 27. 9. 1.
- [18] BABITS MIHÁLY: *Hegedüs Pál*. — *Az író és az olvasó*. — id. h.
- [19] JUHÁSZ GYULA: *Babits Szegeden*. id. h.
- [20] TOLNAI GÁBOR: *A magabazárkózott költő*. Babits Mihály Szegeden. Az Örökség és örökösök című kötetben. Gondolat. 1974. 71—77. 1.
- [21] BABITS MIHÁLY: *Erkölc és iskola*. Szeged és Vidéke. 1908. március 5. közli: ÉDER ZOLTÁN. Köznevelés. 1963. II. k. 549—550. 1.
- [21] Idézi ÉDER ZOLTÁN id. m. 41. 1.
- [22] *Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése*. Török Sophie gyűjtése alapján sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: BELIA GYÖRGY, Akadémiai Kiadó. Budapest. 1959. 169—170. 1.
- [23] Uo. 172. 1.
- [24] A Szegedi M. Kir. Állami Főreáliskola Értesítője az 1908—1909 tanévről. Szeged. 1909. 32. 1.
- [25] *Adatok az intézet 1908—1909. évi történetéhez*. Uo.: 26—27. 1.
- [26] BABITS MIHÁLY: *Fogarás*. Pesti Napló. 1937. december 25. 33—34. 1. F. J.: *Írók vallomásai*. Babits Mihály. Magyarország. 1923. december 8. 5. 1.
- [28] HATVANY LAJOS: *Arany János magyar irodalomtörténete*. Nyugat. 1910. II. k. 1638—1641. 1.
- [29] BABITS MIHÁLY: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. A Fogarasi M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője az 1908—1909. iskolai évről. Fogarás. 1909. 3—14. 1.
- [30] Uo.: 65—67. 1. BABITS MIHÁLY: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. id. h.
- [31] BABITS MIHÁLY: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. id. h.
- [32] BABITS MIHÁLY: *Megemlékezés Benedek Elekről*. A Kisfaludy Társaság Évtapjai. Budapest. 1932. 58. k. 203—206. 1.
- [33] A fogarasi Értesítőben a Mikszáth Önképzőköréről és *Az év történetéről* című fejezetek.
- [34] L.sz. 1909/1910-i Értesítő 31. lapján *Az ifjúság egészségi állapota* című fejezetet.
- [35] BABITS MIHÁLY: *Fogarás*. id. h.
- [36] BOROS FERENC: *Beszélgetések Babits Mihálllyal*. Élet. 1918. II. k. 1105—1106. 1.
- [37] Uo.
- [38] BABITS MIHÁLY: *Fogarás*. id. h.
- [39] Uo.
- [40]
- [41] BABITS MIHÁLY: *Keresztülkasul az életemen*. Budapest. Nyugat Kiadó. é. n. 33—45. 1.
- és BISZTRAY GYULA: *Babits Mihály fogarasi évei*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1956. 300—310. 1. és 431—446. 1.
- [42] Az Újpesti M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője az 1911—1912. tanévről. Újpest. 1912. 15—16. 1.
- [43] GAGYHY DÉNES: *A tanári állásoknak pályázatok mellőzésével, áthelyezések útján történő, sérelmes betöltése*. Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye. 1911. 10. sz. 247—252. 1.

- [44] BAUMGARTNER ALAJOS: *A legújabb igazgatói kinevezésekben és az áthelyezésekben rejlő sérelmek*. Uo.: 252—257. l.
- [45] *Tírkári jelentés az 1911-i közgyűlésről*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1911. 77—78. l.
- [46] Közli: ÉDER ZOLTÁN id. m. 91—104. l.
- [47] Széchenyi Könyvtár Kézirattára. Fond. III. 1446.
- [48] Éder Zoltán id. m. 84—87. l.
- [49] F. J.: *Írók vallomásai*. Babits Mihály. Id. h.
- [50] Az Újpesti M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője az 1911—12. tanévről. Újpest. 1912. 8—9. l.
- [51] ÉDER ZOLTÁN: *Babits Mihály újpesti tanítványainak emlékezetében*. Pedagógiai Szemle. 1963. I. k. 534—544. l.
- [52] KOMJÁTHY ALADÁR: *Babits tanár úr*. Nyugat. 1924. I. k. 561—563. l.
- [53] Széchenyi Könyvtár Kézirattára. Analekta. Fond. III. 1577.
- [54] „Mátyás király” önképzőkör működése 1911—12. Az Újpesti M. Királyi Állami Főgimnázium Értesítője az 1911—12. tanévről. Újpest. 1912. 44—47. l.
- [55] F. J.: *Írók vallomásai*. Babits Mihály. Id. h.
- [56] Gaál Mózes — Babits Mihályhoz. Széchenyi Könyvtár. Levelestár. Fond. III. 471.
- [57] A Budapesti X. kerületi Tisztviselőtelepi M. Kir. Állami Főgimnázium 1912—1913. évi hatodik Értesítője. Budapest. 1913. 37—49. l.
- [58] BABITS MIHÁLY: *Széchenyi Kör*. Az 1913—14. évi Értesítő. Budapest. 1914. 66—67. l.
- [59] Uo. 7. l.
- [60] BABITS MIHÁLY: *A Széchenyi Kör*. Az 1914—15. évi Értesítő. Budapest. 1915. 53. l.
- [61] Uo.: 6. l.
- [62] Uo.: 9—11. l. és az 1915—16. évi Értesítő 25. l.
- [63] A sajtó vitát részletesen ismerteti: ÉDER ZOLTÁN id. m. 159—242. l.
- [64] BABITS MIHÁLY: *A Magyar Diákhöz*. Magyar Diák. Budapest. 1919. március 15. I. évf. 1. sz. 3. l.
- [65] Széchenyi Könyvtár. Kézirattár. Fond. III. 1562.
- [66] ÉDER ZOLTÁN: *Ismeretlen adatok Babits 1919-es magatartásának következményeihez*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. 1959. 70—77. l.; BARTA JÁNOS: *Babits Mihály Egyetemi előadásai*. Irodalomtörténet. 1961. 1. sz. 42—58. l.; KARDOS PÁL: *Babits Mihály*. Gondolat. Budapest. 1972. 240—242. l.
- [67] Idézi: KOMÁR PÁLNÉ: *A hazai irodalomtanítás alakulásának vázlatos története a múlt század 60-as éveitől 1945-ig*. Tantárgytörténeti tanulmányok. I. Tankönyvkiadó. Budapest. 1960. 143. l.
- [68] NÉGYESY LÁSZLÓ: *Régi eszmények védelme*. Elnöki megnyitó. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1907. 1. sz. 1. és 1908. 1. sz. 1—6. l.
- [70] FINÁCZY ERNŐ: *Az iskola feladata az erkölcsi nevelésben*. Magyar Pedagógia. 1910. 65—75. l.
- [71] *Programunk*. Magyar Középiskola. 1908. I. évf. 1. sz. 12. l.
- [72] MORVAY GYÖZÖ: *A valláserkölcsei nevelés középiskoláinkban*. Magyar Középiskola. 483—570. l.
- [73] ÉDER ZOLTÁN: *Babits Mihály elfelejtett pedagógiai cikke*. Köznevelés. 1963. II. k. 558—559. l. Közli az *Erkölc és iskola* című cikket is.
- [74] HEGEDŰS ANDRÁS: *Kafka Margit, a klerikális nevelés bírálója*. Köznevelés. 1958. 23—24. sz. 545—547. l.
- [75] Idézi KOMÁR PÁLNÉ id. m. 49. l.
- [76] GEÖCZE SAROLTA: *Az erkölcsi nevelés, mint magyar nemzeti probléma*. Magyar Pedagógia. 1910. 19—34. l.
- [77] SCHÜTZ ANTAL DR.: *Erkölcsei koncentráció*. Magyar Középiskola. 1908. 81—89. l.
- [78] *Az Írás és olvasás* című kötetében *Irodalmi nevelés* címmel jelentette meg. Az Athenaeum Kiadása. 1938. 2. kiadás. 3—17. l.

MIHÁLY BABITS

In ihrer Gesamtheit behandelt die Studie mit umfassender Authentizität die pädagogischen Anschauungen von Babits. Der erste Teil macht aufmerksam auf die drei Gestalter seiner Konzeption: auf János Arany, der — sich dem „Verstande und Geschmack des Kindes“ anschmiegend — das Prinzip der Gelehrsamkeit geltbar machte, Jenő Péterfy, der die schulische Disziplin mit einer, mit tiefem Humanum gepaarten Neuartigkeit zu interpretieren vermochte und Pál Hegedűs aus Szeged, der um der Zukunft willen die Vergangenheit lehren wollte.

Über die pädagogische Anschauung des in Baja, und dann in Szeged unterrichtenden Babits. vermitteln uns seine Aufzeichnungen, Artikel und Bekanntnisse ein ergötzliches Bild. Das Studien-Fragment lässt uns gleichzeitig auch einen Einblick in die erziehungspolitischen und literaturgeschichtlichen Hintergründe der Versetzung des Dichters nach Fogaras gewinnen.

Андраш Хегедюш: МИХАЙ БАБИЧ

Вся работа посвящается педагогическим взглядам Бабича со всеохватывающей верностью. Первая часть работы обращает внимание на три фактора формирования её концепции, на Яноша Арань, который ввёл принцип научности и соотнёс его со «вкусом и умом ребёнка», на Енё Петерфи, который школьную дисциплину рассматривал с глубоким гуманизмом и новаторством, и на сегедского исследователя Пала Хегедюша, который хотел обучать прошлому в интересах будущего.

О педагогических взглядах Михая Бабича, учившего сначала в городе Бая, а потом в городе Сегед, мы получим верную картину из его заметок, статей, высказываний. Данный фрагмент работы одновременно ознакомит нас с политико-воспитательным и историко-литературным фоном переезда поэта в город Фогараш.